

Schoolkostenmonitor po, vo, mbo 2018-2019

Anke Suijkerbuijk, Sjerp van der Ploeg (Oberon)
Emina van den Berg, Henri Bussink, Koen van der
Ven (SEO Economisch Onderzoek)

Inhoudsopgave

1	Managementsamenvatting	3
1.1	Onderzoek naar ouderbijdragen in primair onderwijs	7
1.2	Schoolkostenmonitor vo.....	8
1.3	Schoolkostenmonitor mbo	8
1.4	Vraagstelling Schoolkostenmonitor.....	9
2	Onderzoeksaanpak	12
2.1	Inleiding	12
2.2	Primair onderwijs	12
2.3	Voortgezet onderwijs	14
2.4	Middelbaar beroepsonderwijs	14
3	Schoolkosten primair onderwijs	16
3.1	Schoolkosten po: totaal	16
3.2	Schoolkosten po: ontwikkeling	16
3.3	Schoolkosten po: opbouw	17
3.4	Schoolkosten po: vergelijking opgave ouders en scholen	24
3.5	Schoolkosten po: kortingen, tegemoetkomingen en betalingsgedrag.....	25
3.6	Schoolkosten po: informatievoorziening.....	26
3.7	Schoolkosten po: oordeel en relatie met schoolkeuze.....	28
4	Schoolkosten voortgezet onderwijs	30
4.1	Schoolkosten vo: totaal	30
4.2	Schoolkosten vo: ontwikkeling	30
4.3	Schoolkosten vo: opbouw	31
4.4	Schoolkosten vo: vergelijking opgave ouders en school	42
4.5	Schoolkosten vo: kortingen, tegemoetkomingen en betalingsgedrag	44
4.6	Schoolkosten vo: informatievoorziening.....	44
4.7	Schoolkosten vo: oordeel en relatie met schoolkeuze	45
5	Schoolkosten middelbaar beroepsonderwijs	47
5.1	Schoolkosten mbo: totaal.....	47
5.2	Schoolkosten mbo: ontwikkeling.....	47
5.3	Schoolkosten mbo: opbouw	48
5.4	Schoolkosten mbo: vergelijking opgave ouders/studenten en instellingen.....	64
5.5	Schoolkosten mbo: kortingen, tegemoetkomingen en betalingsgedrag.....	66
5.6	Schoolkosten mbo: informatievoorziening	66
5.7	Schoolkosten mbo: oordeel en relatie met schoolkeuze	67
Bijlage 1	Extra tabellen primair onderwijs	69
Bijlage 2	Extra tabellen voortgezet onderwijs	70
Bijlage 3	Extra tabellen vmbo	74

1 Managementsamenvatting

Hoe hoog zijn momenteel de schoolkosten in het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs? En hoe hebben de kosten zich de afgelopen jaren ontwikkeld? De schoolkostenmonitor 2018-2019 geeft antwoord op die vragen.

Onderzoeksmethode en respons

Informatie over de schoolkosten in het primair onderwijs (po), voortgezet onderwijs (vo) en middelbaar onderwijs (mbo) is verzameld door middel van enquêtes onder:

- *Ouders van leerlingen in het po*: 27.500 ouders van po-leerlingen uitgenodigd; respons van 3.127 ouders (11 procent)
- *Ouders van leerlingen in het vo*: 27.500 ouders van vo-leerlingen uitgenodigd; respons van 2.892 ouders (11 procent)
- *(Ouders van) studenten in het mbo*¹: 35.000 ouders/mbo-studenten uitgenodigd; respons van 1884 ouders en mbo-studenten (5 procent)
- *Scholen voor po*: een steekproef van 1.600 po-scholen is verzocht om medewerking aan de enquête; respons van 420 scholen (27 procent)
- *Scholen voor vo*: 1.267 vo-vestigingen zijn verzocht om medewerking; respons van 406 vestigingen (32 procent)²
- *Mbo-instellingen*: een steekproef van 420 mbo-opleidingen (combinaties van instelling en CREBO) benaderd van zowel ROC's en vakinstellingen.; respons van 117 mbo-opleidingen (28 procent).

Het primair onderwijs maakt voor het eerst onderdeel uit van de schoolkostenmonitor. Daarom heeft naast de enquête onder po-scholen ook nog een analyse van schoolgidsen van scholen voor primair onderwijs plaatsgevonden om een vergelijking te maken met het Inspectie onderzoek uit 2014.³

Conclusies schoolkosten primair onderwijs

Ontwikkelingen ouderbijdrage volgens schoolgidsen

Op basis van de analyse van schoolgidsen uit 2014 (door Inspectie) en 2018 blijkt dat het aandeel scholen met een lage vrijwillige ouderbijdrage (maximaal €11) behoorlijk is toegenomen (naar één op de vijf scholen). Desondanks is het gemiddelde bedrag tussen 2014 en 2018 eigenlijk nauwelijks afgenomen, dat ligt rond de €40. Naast de ouderbijdrage vragen scholen soms aanvullende bijdragen voor excursies, leermiddelen en/of ondersteuning.

¹ Tot 18 jaar zijn de ouders aangeschreven, vanaf 18 jaar de studenten zelf. Respondenten hadden de keuze om de vragenlijst als ouder of als student in te vullen. Hiervoor zijn twee afzonderlijke enquêtes ontwikkeld en beschikbaar gesteld.

² Scholen zijn uitgenodigd op brinvestigingsnummer, hierdoor zijn er meer scholen uitgenodigd in vergelijking met vorige metingen, toen is er uitgenodigd op brinnummer.

³ Inspectie van het Onderwijs (2014). *De vrijwillige ouderbijdrage in het primair onderwijs 2013/2014*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Verschillen tussen ouders en scholen

Ouders en scholen geven even hoge bedragen op voor de vrijwillige ouderbijdrage en de reisjes en excursies. Voor aanvullende bijdragen verschilt dat. Duidelijk is dat ouders hogere bedragen opgeven voor school- en ICT-benodigdheden dan scholen doen. Dit komt deels doordat ouders vermoedelijk deels een bredere interpretatie geven aan het begrip schoolkosten (ook niet door school voorgeschreven materiaal). Daarnaast kiezen ouders afhankelijk van hun inkomen mogelijk ook voor duurdere opties (bijvoorbeeld voor een laptop of gymkleding).

Kortingen, tegemoetkomingen en alternatieven

Kortingen of vrijstellingen op de vrijwillige ouderbijdrage komen in de praktijk weinig voor. Driekwart van de scholen geeft nooit een korting of vrijstelling. Op 16 procent van de scholen wordt er korting gegeven voor het tweede kind. Ongeveer een derde van de scholen (30%) geeft aan dat zij voorzieningen hebben voor extra financiële tegemoetkomingen ter vermindering van de aanvullende bijdragen. Ruim een derde van de groep scholen die een voorziening heeft, biedt op verzoek van ouders een ad hoc regeling. Ook blijkt dat een tiende van de scholen met een voorziening een schoolfonds heeft waar ouders een beroep op kunnen doen.

Er zijn vrijwel geen scholen (3%) die alternatieven in reisjes en excursies bieden van verschillende prijsklassen. Ruim twee derde van de scholen (70%) geeft ook aan geen kosteloos alternatief te bieden als leerlingen niet kunnen/willen deelnemen aan excursies en reisjes. Van de scholen die wel een kosteloos alternatief bieden, gaat het meestal om een activiteit op school.

Optionele aanvullingen

Een klein deel van de ouders (3%) geeft aan dat hun kind gebruik maakt van bijles of toets-training (schaduwonderwijs) waarvoor zij kosten maken (gemiddeld over alle ouders €13). Ook maakt 43% van de ondervraagde ouders kosten voor tussenschoolse opvang.

Informatievoorziening en transparantie

Ouders zijn over het algemeen goed geïnformeerd over de vrijwillige ouderbijdrage. Het merendeel van de scholen geeft aan ook over de aanvullende bijdragen ouders te informeren. Dat loopt meestal via de schoolgids en nieuwsbrieven.

Mening over hoogte schoolkosten en invloed op schoolkeuze

Van de ouders oordeelt ongeveer 30 procent dat de schoolkosten (zeer) laag zijn, ongeveer 15 procent vindt het (zeer) hoog, en de overige 55 procent vindt de kosten laag noch hoog. Ondanks dit meningsverschil is de hoogte van de kosten voor bijna alle ouders (97%) niet van invloed geweest op de schoolkeuze van hun kind. Dat neemt niet weg dat dat voor 3 procent van de ouders wel het geval geweest, wat op een gemiddelde school (van ruim 200 leerlingen) neer komt op ongeveer 6 leerlingen. Circa twee derde van de ouders voelt zich verplicht om de vrijwillige ouderbijdrage te betalen, ondanks het vrijwillige karakter.

Kerst- en paasvieringen

Ongeveer 4 op de 10 ouders maakt kosten voor de kerstviering en circa 2 op de 10 voor de paasviering. Voor een klein deel van die ouders gaat het om betalingen aan school, maar voor de meeste ouders gaat het om kosten die ze zelf maken, bijvoorbeeld voor het maken of kopen van een gerecht voor de viering.

Conclusies schoolkosten voortgezet onderwijs

Ontwikkelingen schoolkosten

De totale schoolkosten in het voortgezet onderwijs zijn voor het vmbo sinds het schooljaar 2006-2007 gedaald (ook gedurende de laatste drie jaar). Voor havo en vwo is niet een dergelijke eenduidige trend aanwijsbaar. Daar lijken de kosten de laatste jaren stabiel tot licht gestegen. Binnen het totaal aan schoolkosten zijn de kosten voor de vrijwillige ouderbijdrage in de afgelopen jaren wel gestegen.

Verschillen tussen ouders en scholen

De verschillen zien we met name bij de opgave van ICT-benodigdheden. Dit komt ook in het voortgezet onderwijs deels doordat ouders vermoedelijk een bredere interpretatie geven aan het begrip schoolkosten (ook niet door school voorgeschreven kosten) en dat ze geen gebruik maken van kosteloze alternatieven die door scholen op met name ICT-gebied worden aangeboden.

Kortingen, tegemoetkomingen en alternatieven

Kortingen of vrijstellingen op de vrijwillige ouderbijdrage komen binnen het voortgezet onderwijs weinig voor. Van de scholen geeft 85 procent nooit een korting of vrijstelling. Op 10 procent van de scholen wordt er een korting gegeven voor het tweede kind. Bijna de helft van de scholen (46%) geeft aan dat zij een voorziening hebben voor extra financiële tegemoetkoming naar ouders ter vermindering van de schoolkosten. Een derde van de scholen die een voorziening heeft, biedt op verzoek van ouders een ad hoc regeling. Ook blijkt een derde van de scholen met een voorziening een schoolfonds te hebben of een voorziening te hebben die aanvraag beschikbaar is.

Bijna een derde van de scholen (29%) geeft aan dat ze alternatieve leermiddelen van verschillende prijsklassen aanbieden. Ruim 40 procent van de scholen biedt een kosteloos alternatief als ouders (aanvullende) leermiddelen, materialen of gereedschappen niet kunnen of willen betalen. Ruim de helft geeft aan ICT-middelen van verschillende prijsklassen aan te bieden. De meeste scholen (84%) bieden wat betreft ICT-middelen, een kosteloos alternatief als ouders deze middelen niet willen of kunnen aanschaffen. Veel scholen geven aan een laptop of aan te bieden in bruikleen of computers op school te hebben waar leerlingen gebruik van kunnen maken.

Optionele aanvullingen

Bijna één op de vijf ouders geeft aan kosten te maken voor bijles, huiswerkbegeleiding of examentraining (schaduwonderwijs). Het gemiddeld bedrag hiervoor varieert van €29 (vmbo) tot €64 (havo).

Informatievoorziening en transparantie

Bijna alle scholen informeren ouders over de schoolkosten. Ouders geven ook in overgrote meerderheid aan geïnformeerd te worden over de schoolkosten. Bovendien geeft twee derde van de ouders (zeer) tevreden te zijn over de informatieverstrekking door school rondom de hoogte en de besteding van de schoolkosten. Het merendeel van de scholen informeert ouders via de website (82%), de schoolgids (81%).

Mening over hoogte schoolkosten en invloed op schoolkeuze

De helft van de ouders in het vo vindt de schoolkosten noch hoog, noch laag. Ruim 40 procent vindt de schoolkosten (zeer) hoog en tien procent vindt deze (zeer) laag. Veruit het grootste deel van de ouders geeft aan geen informatie te hebben ingewonnen over de kosten voorafgaand aan de schoolkeuze. Bijna alle ouders geven daarnaast aan dat de hoogte van de kosten niet van invloed is geweest op de schoolkeuze voor hun kind. Voor 3% is dat wel het geval geweest. Op een gemiddelde vo-vestiging (660

leerlingen) gaat het dan toch om ongeveer 20 leerlingen waarbij de ouders zich bij de schoolkeuze hebben laten leiden door de kosten.

Conclusies schoolkosten middelbaar beroepsonderwijs

Ontwikkelingen schoolkosten

De totale schoolkosten volgens ouders zijn licht gedaald voor BOL-opleidingen niveau 1 en 2 in vergelijking met de vorige meting, maar deze daling is niet significant. Voor de rest van de leerweg-niveau-combinaties is er een significante stijging van de totale kosten zichtbaar ten opzichte van de vorige meting. Deze stijging zit vooral in ICT-kosten en in mindere mate bij studieboeken, gereedschappen en materialen en extra schoolactiviteiten.

Verschillen tussen ouders/studenten en instellingen

Ouders/studenten geven ook in mbo hogere kosten op dan instellingen dat doen. Dat zien we vooral bij de posten ICT-benodigdheden en extra activiteiten. Bij de kostenpost gereedschappen/materialen geven ouders/studenten bij alleen BOL-opleidingen hogere kosten op dan instellingen dat doen. Dit komt ook in het mbo deels doordat ouders en studenten vermoedelijk een bredere interpretatie geven aan het begrip schoolkosten (ook niet door de instellingen voorgeschreven kosten) en dat ze geen gebruik maken van kosteloze alternatieven die door scholen op gebied van ICT, maar ook op het gebied van gereedschappen en materialen worden aangeboden.

Kortingen, tegemoetkomingen en alternatieven

Kortingen of vrijstellingen op de vrijwillige ouder- of studentbijdrage op basis van het aantal studenten in één gezin of op basis van andere gronden komt vrijwel niet voor in het mbo. Meer dan de helft van de instellingen geeft aan dat de ouders/studenten worden geïnformeerd over de mogelijkheid voor ouders/studenten om in aanmerking te komen voor een reductie- of kwijtscheldingsregeling. Twee derde van de instellingen geeft aan een kosteloos alternatief te bieden als ouders ouders/studenten (aanvullende) leermiddelen, materialen of gereedschappen niet kunnen/willen aanschaffen. Datzelfde geldt voor benodigdheden op het terrein van ICT. Indien ouders ouders/studenten de (aanvullende) benodigdheden niet kunnen betalen wordt er vaak doorverwezen naar een stichting of een fonds zoals stichting Steunfonds of het minimafonds.

Optionele aanvullingen

Van bijles of huiswerkbegeleiding wordt nauwelijks gebruik gemaakt door mbo-studenten (schaduwonderwijs). Slechts één procent van de ouders/studenten geeft aan daarvan gebruik te hebben gemaakt.

Informatievoorziening en transparantie

Bijna alle mbo-instellingen (97%) geven aan ouders en studenten te informeren over de hoogte van de schoolkosten. De meeste instellingen geven aan ouders/studenten onder andere te informeren via de website of via ouderavond(en). Desondanks geeft ongeveer een kwart van de ouders/studenten aan niet door de mbo-instelling geïnformeerd te zijn over de hoogte van de kosten van de opleiding. Ouders en studenten die aangegeven wel geïnformeerd te zijn door de mbo-instelling over de schoolkosten, zijn hier overwegend positief over.

Mening over hoogte schoolkosten en invloed op schoolkeuze

Het aandeel ouders/studenten dat de schoolkosten hoog tot zeer hoog ligt bij BOL-opleidingen namelijk rond de 60 procent en bij BBL-opleiding rond 35 procent. Dat verschil zien we ook terug in de feitelijke kosten tussen BOL en BBL-opleidingen. De helft van de ouders/studenten geeft aan informatie te hebben ingewonnen over de schoolkosten van de opleiding voorafgaand aan de opleidingskeuze. Bij ongeveer één op de acht zijn de kosten van invloed geweest in de afweging om met een bepaalde opleiding te starten. Bij de vorige meting was dit een kwart.

Inleiding en vraagstelling

Het ministerie van OCW doet regelmatig verslag aan de Tweede Kamer over de hoogte en ontwikkeling van schoolkosten voor ouders en studenten in het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs. Voor dit doel laat het ministerie van OCW sinds 2001 driejaarlijks de schoolkostenmonitor uitvoeren. De Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media hebben besloten om ditmaal ook de sector primair onderwijs mee te nemen in het verslag aan de Tweede Kamer. Ook in die sector groeit de aandacht voor de schoolkosten: in dit geval de vrijwillige ouderbijdrage plus aanvullende bijdragen. In dit rapport doen we verslag van de schoolkostenmonitor 2018-2019.

1.1 Onderzoek naar ouderbijdragen in primair onderwijs

In het primair onderwijs (po) wordt de term 'schoolkosten' niet gehanteerd. Wel kent het po de 'vrijwillige ouderbijdrage' en worden aanvullende bijdragen gevraagd. In 2014 heeft de Inspectie een themaonderzoek gedaan naar deze ouderbijdragen. Als informatiebronnen heeft de Inspectie de schoolgidsen en websites van scholen gebruikt. Uit het onderzoek bleek dat bijna alle scholen vermelden dat de ouderbijdrage *vrijwillig* is, zoals wettelijk is voorgeschreven. Verder stelt de Inspectie vast dat er grote verschillen zijn in de hoogte van de gevraagde bedragen. Een klein deel van de scholen vraagt zeer hoge ouderbijdragen. Bovendien vragen scholen naast de vrijwillige ouderbijdrage aanvullende bijdragen, bijvoorbeeld voor schoolreisjes en schoolkamp – zoals ook in het voortgezet onderwijs gebeurt. Het overzicht van deze kosten is vaak niet transparant.

Naar aanleiding van zorgen over de ouderbijdrage is door de Kamerleden Vermue en Van Dijk in februari 2017 een motie ingediend die de regering verzocht een limiet te stellen aan de vrijwillige ouderbijdrage en te zorgen dat ouders voor het begin van het schooljaar geïnformeerd zijn over het totaalbedrag van de vrijwillige ouderbijdrage voor het gehele schooljaar. Het ministerie heeft vervolgens alternatieve scenario's laten onderzoeken.⁴ De onderzoekers van dat onderzoek concluderen dat alternatieven op een maximale ouderbijdrage belangrijke bezwaren kennen en dat het huidige systeem van de vrijwillige ouderbijdrage de voorkeur verdient. Minister Slob onderschrijft deze conclusie, schrijft hij in een brief aan de Tweede Kamer (7 maart 2018). Wel zegt hij toe scholen erop te wijzen dat ze helder met de ouders moeten communiceren. Ook wil hij duidelijke afspraken maken met de sector om door middel van gedragsregels te voorkomen dat kinderen worden uitgesloten van activiteiten, wanneer de vrijwillige ouderbijdrage niet wordt betaald.

⁴ Wel, J. van der, Groot, J & Dekker, B. (2018) *Scenario's vrijwillige ouderbijdrage po en vo*. Amsterdam: Regioplan.

OCW wil met de nieuwe meting van de schoolkostenmonitor een actueel representatief beeld krijgen van de hoogte van de vrijwillige ouderbijdrage en aanvullende bijdragen in het po. Ook de communicatie tussen school en ouders is daarbij een belangrijk aandachtspunt. Aansluiting bij de methode van de Inspectie is waar mogelijk gewenst.

1.2 Schoolkostenmonitor vo

Voor het voortgezet onderwijs is deze meting van de schoolkostenmonitor qua opzet in grote lijnen identiek aan de voorgaande metingen. De vraagstelling, onderzoeksopzet, analyse van de gegevens en de opzet van de rapportage dient zoveel mogelijk hetzelfde te zijn als in 2015. Dit kan ook gezien het feit dat zich de afgelopen twee jaar geen ingrijpende wijzigingen hebben voorgedaan in bijvoorbeeld wet- en regelgeving rondom schoolkosten.

In 2015 zijn de schoolkosten voor het laatst onderzocht. Voor het voortgezet onderwijs zijn de schoolkosten uitgesplitst in de volgende categorieën:

1. Eenmalige kosten (zaken die ouders eenmaal voor de hele schoolloopbaan aanschaffen zoals een atlas, een rekenmachine of een geodriehoek)
2. Vrijwillige ouderbijdrage die de school vraagt
3. Gereedschappen/materialen, anders dan schoolboeken (zowel bijdragen die de school vraagt als materialen die ouders op verzoek van de school aanschaffen)
4. ICT (zowel bijdragen die de school vraagt als materialen die ouders op verzoek van de school aanschaffen)
5. Extra schoolactiviteiten (bijdrage die de school vraagt voor excursies/schoolreizen e.d.)
6. Bijles/huiswerkbegeleiding e.d. (kosten die ouders hiervoor maken)
7. Reiskosten voor het openbaar vervoer (OV) tussen huis en school die ouders maken.

Van de categorieën 1 t/m 5 is de hoogte van de schoolkosten gevraagd aan zowel scholen als ouders. Op de hoogte van de kosten in categorie 6 en 7 hebben alleen de ouders zicht. Als we de voorgaande metingen over de jaren heen naast elkaar zetten, dan zien we een dalende trend in de schoolkosten. Dit geldt voor alle onderwijsniveaus (pro, vmbo, havo en vwo) en voor de opgave van kosten van zowel ouders als scholen.

Volgens de scholen is er tussen de schoolniveaus nauwelijks verschil wat betreft de totale schoolkosten. De aanvullende schoolkosten, bijvoorbeeld voor bijles en huiswerkbegeleiding, liggen volgens de ouders het hoogst in het vwo en het laagst in het praktijkonderwijs. Dit geldt voor elk van de vier laatste metingen van de Schoolkostenmonitor.

1.3 Schoolkostenmonitor mbo

In het mbo zijn de schoolboeken niet gratis, in tegenstelling tot in het vo. Deze kostenpost is in de monitor dan ook toegevoegd aan de voor vo gedefinieerde categorieën. De totale schoolkosten binnen het mbo zijn het hoogst voor BOL-opleidingen op niveau 3 en 4. Dit geldt voor verschillende metingen en voor zowel de opgave van mbo-instellingen als ouders/studenten. Bij BOL-opleidingen in het algemeen lijken de totale schoolkosten volgens ouders/studenten en instellingen tamelijk stabiel tussen schooljaar 2009-2010 en 2015-2016. De schoolkosten voor de BBL zijn volgens ouders en studenten gedaald en volgens de instellingen redelijk stabiel gebleven.

De schoolkosten voor minderjarige mbo'ers verdient speciale aandacht. Voor veel minimagezinnen met mbo-studenten jonger dan 18 jaar pakte de afschaffing van de WTOS in 2015 ongunstig uit, ondanks de ophoging van het kindgebonden budget. Naar aanleiding van een motie van de Tweede Kamerleden Jadnanansing en Siderius⁵ heeft OCW door Oberon en SEO een onderzoek laten uitvoeren, in aanvulling op de Schoolkostenmonitor 2015-2016.

Daarin wordt onder meer geconcludeerd:

- *Schoolkosten* – De schoolkosten van 16- en 17-jarige mbo'ers zijn gemiddeld ruim twee keer zo hoog als de kosten van mbo'ers van 18 jaar en ouder. Ook als de reiskosten buiten beschouwing blijven, is er een aanzienlijk verschil.
- *Gevolgen voor de opleidingskeuze van een opleiding* – Van de ondervraagde ouders met een laag inkomen (minder dan €1.600 netto per maand) zegt een derde (32%) dat de schoolkosten een grote tot zeer grote rol hebben gespeeld bij de keuze van een opleiding.

1.4 Vraagstelling Schoolkostenmonitor

De hoofdvraag van het onderzoek luidt: 'Wat is de hoogte en ontwikkeling van de schoolkosten waarmee ouders van leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs en studenten in het middelbaar beroepsonderwijs mee te maken krijgen?'. We presenteren hieronder de deelvragen per sector.

Primair onderwijs

1. Wat is de hoogte en spreiding van en de ontwikkeling van de vrijwillige ouderbijdrage, zowel volgens ouders als volgens scholen?
2. Wat is de hoogte van andere ouderbijdragen, zowel volgens ouders als volgens scholen?
 - a. kosten per categorie: materialen, ICT-kosten, extra schoolactiviteiten (excursies, schoolkamp, schoolzwemmen, e.d.) en extra onderwijs (bijles e.d.) of extra ondersteuning (bijv. zorgleerling, tests die niet door school worden vergoed);
 - b. kosten voor specifieke doelgroepen, zoals dyslectische leerlingen, leerlingen met dyscalculie en hoogbegaafde leerlingen;
 - c. welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen scholen en ouders bij de kosteninschattingen?
3. Hoe is de communicatie over en het beleid rondom de schoolkosten, zowel volgen scholen als volgens ouders?
 - a. Is de hoogte en het vrijwillige karakter van de ouderbijdrage opgenomen in de schoolgids? Hoe is de ontwikkeling op deze punten?
 - b. Welke overige informatie en op welke manier verschaffen scholen aan ouders over hun rechten en plichten? Denk hierbij aan: hoogte van de kosten, soorten kosten, vrijwillige karakter, kortings- en/of vrijstellingsregelingen.
 - c. Hoe gaan scholen om met leerlingen waarvoor ouders de vrijwillige ouderbijdrage of een bijdrage voor extra schoolactiviteiten niet hebben betaald?
 - d. Welke verantwoording leggen scholen af over het beleid ten aanzien van ouderbijdragen?
 - e. Wat is de rol van de medezeggenschapsraad en ouderverenigingen/raden met betrekking tot de ouderbijdragen? Denk onder meer aan vaststellen hoogte vrijwillige ouderbijdrage, innen en beheer ouderbijdrage, bestedingsdoelen ouderbijdrage, klachtenprocedure.

⁵ Vergaderjaar 2015/2016, 34 300 VIII, nr. 40

4. Wat is de mening van ouders over de vrijwillige ouderbijdrage en overige bijdragen?
 - a. Wat vinden ouders van de hoogte van de vrijwillige ouderbijdrage?
 - b. Wat vinden ouders van de besteding van deze ouderbijdrage?
 - c. Wat vinden ouders van de hoogte van andere bijdragen en de bestedingsdoelen waarvoor deze gevraagd worden?
 - d. Welke rol spelen de vrijwillige ouderbijdrage en andere bijdragen bij de schoolkeuze?
 - e. Hoe is het betalingsgedrag van ouders ten aanzien van de verschillende bijdragen?
 - f. Vormde de vrijwillige ouderbijdrage voor ouders een reden om specifieke scholen wel/niet te kiezen?

Voortgezet onderwijs

1. Wat is de hoogte van en de ontwikkeling in schoolkosten, uitgesplitst naar onderwijsniveau, leerjaar en onderwijsrichting, zowel volgens scholen als volgens ouders?
 - a. totale kosten;
 - b. kosten per categorie: vrijwillige ouderbijdrage, éénmalige uitgaven, gereedschappen en materialen, ICT-kosten, extra schoolactiviteiten (excursies e.d.), extra onderwijs (bijles, examentraining e.d.), stages en reiskosten;
 - c. kosten voor specifieke 'onderwijsstromen' zoals tweetalig onderwijs, sport en cultuur;
 - d. kosten voor specifieke doelgroepen, zoals dyslectische leerlingen en hoogbegaafde leerlingen;
 - e. welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen scholen en ouders bij de kosteninschattingen?
2. Hoe is de communicatie over en het beleid rondom de schoolkosten, zowel volgens scholen als ouders?
 - a. Is de hoogte en het vrijwillige karakter van de ouderbijdrage opgenomen in de schoolgids?
 - b. Welke overige informatie en op welke manier verschaffen scholen aan ouders over hun rechten en plichten? Denk hierbij aan: hoogte van de kosten, soorten kosten, vrijwillige karakter, kortings- en/of vrijstellingsregelingen.
 - c. Hoe gaan scholen om met leerlingen waarvoor ouders de vrijwillige ouderbijdrage of een bijdrage voor extra schoolactiviteiten niet hebben betaald?
 - d. Welke verantwoording leggen scholen af over het beleid ten aanzien van schoolkosten?
 - e. Wat is de rol van de medezeggenschapsraad en ouderverenigingen/raden met betrekking tot de schoolkosten? Denk onder meer aan vaststellen hoogte vrijwillige ouderbijdrage, innen en beheer ouderbijdrage, bestedingsdoelen ouderbijdrage, klachtenprocedure.
3. Wat is de mening van ouders over de schoolkosten?
 - a. Wat vinden ouders van de hoogte van de schoolkosten?
 - b. Welke rol spelen schoolkosten bij de schoolkeuze?
 - c. Hoe is het betalingsgedrag van ouders en de ontwikkeling daarin bij de verschillende typen ouderbijdragen, met name bij de vrijwillige ouderbijdrage?
4. Welke tegemoetkomingen in de schoolkosten bestaan er?
 - a. Tegemoetkomingen van de overheid, gemeenten en particuliere instanties.
 - b. Tegemoetkomingen door de school

Middelbaar beroepsonderwijs

1. Wat is de hoogte van en de ontwikkeling in schoolkosten, uitgesplitst naar leerweg (bol en bbl), opleidingsniveau, leerjaar en sector, zowel volgens scholen als volgens ouders/studenten?
 - a. totale kosten;
 - b. kosten per categorie: studieboeken, vrijwillige ouderbijdrage, éénmalige uitgaven, gereedschappen en materialen, ICT-kosten, extra schoolactiviteiten (excursies e.d.), extra onderwijs (bijles e.d.), stages en reiskosten;
 - c. kosten voor specifieke doelgroepen, zoals dyslectische leerlingen;
 - d. welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen scholen en ouders/studenten bij de kosteninschattingen?
2. Hoe verloopt de communicatie over de schoolkosten, zowel volgens scholen als ouders/studenten?
 - a. Welke informatie en op welke manier verschaffen scholen aan ouders/studenten over hun rechten en plichten? Denk hierbij aan: hoogte van de kosten, soorten kosten, vrijwillige karakter ouderbijdrage, kortings- en/of vrijstellingsregelingen.
3. Wat is de mening van ouders/studenten over de schoolkosten?
 - a. Wat vinden ouders/studenten van de hoogte van de schoolkosten?
 - b. Welke rol spelen schoolkosten bij de opleidingskeuze?
4. Welke tegemoetkomingen in de schoolkosten bestaan er?
 - a. Tegemoetkomingen van de overheid, gemeenten en particuliere instanties.
 - b. Tegemoetkomingen door de school
 - c. Inkomsten uit beroepspraktijkvorming (alleen bol)
 - d. Tegemoetkomingen door de werkgever (alleen bbl)
 - e. Hoe is de relatie tussen de tegemoetkomingen voor mbo-studenten en de schoolkosten:
 - In hoeverre kunnen bol-studenten met deze tegemoetkomingen de schoolkosten dekken?
 - In hoeverre kunnen bbl-studenten (gemiddeld) met hun inkomen de schoolkosten dekken?
 - f. Speelden de hoogte van de schoolkosten een rol bij de beslissing om een bepaalde opleiding en/of een bepaalde leerweg (bol/bbl) of niveau (1 t/m 4) binnen het mbo wel/niet te kiezen?

2 Onderzoeks aanpak

2.1 Inleiding

De basis van onze onderzoeks aanpak wordt gevormd door (digitale) bevraging van ouders, studenten en instellingen. Belangrijk voor het onderzoek naar schoolkosten vo en mbo is de vergelijkbaarheid tussen de verschillende metingen over de jaren heen. Daar hebben we in onze aanpak zoveel mogelijk rekening mee gehouden. Er is waar mogelijk gewerkt met dezelfde onderzoeksmethoden, vragenlijsten en analysemethoden. Ook voor de sector po is het onderzoek zo ontworpen dat een vergelijking met de gegevens uit een eerder Inspectie-onderzoek uit 2014 mogelijk is.

Naast het toepassen van bruikbare elementen uit vorige metingen voor de vergelijkbaarheid zijn ook nieuwe elementen toegevoegd ten behoeve van de uitbreiding van het onderzoek en de kwaliteit van de uitkomsten.

Het eerste nieuwe element is het toevoegen van de sector po. De vrijwillige ouderbijdrage en aanvullende bijdragen in het primair onderwijs vallen in de meting ook binnen het onderzoeksdomein. We hanteren daarvoor op hoofdlijnen (meting onder ouders en meting onder scholen) dezelfde onderzoeksoptzet, maar zullen daarbinnen een op deze sector toegespitst deelonderzoek uitvoeren (analyse schoolgidsen).

Een tweede nieuw element is dat de bevraging in het mbo is verlegd naar het niveau van de opleiding om daarmee de omvang van de respons en kwaliteit van de gegevens te verbeteren. In voorgaande jaren (ook bij de laatste meting) was de respons van instellingen op de vragenlijst zeer laag. Dat hebben we de laatste keer getracht te repareren door aanvullend een websearch te doen om op die manier kosten te achterhalen. De reden waarom respondenten niet wilden/konden meewerken, lag voornamelijk in het feit dat zij niet in staat waren om een opgave van de gemiddelde kosten van een groot aantal verschillende opleidingen te doen. Dat is getracht dit jaar te ondervangen door op een lager niveau in de mbo-instellingen gericht te vragen naar de kosten van specifieke opleidingen. Deze nieuwe methode heeft als consequentie dat er niet vergeleken kan worden met voorgaande metingen maar dat de kosten zuiverder in beeld worden gebracht. De set van specifieke opleidingen (referentie-opleidingen) kan in de volgende metingen wel steeds weer gebruikt worden zodat een goede tijdreeks ontstaat.

2.2 Primair onderwijs

Analyse schoolgidsen

De sector primair onderwijs maakte in de vorige metingen geen onderdeel uit van de Schoolkostenmonitor. Door de eerdere metingen kunnen we voor vo en mbo een meerjarige trend laten zien. Om voor po in ieder geval ook een beeld te krijgen van eventuele stijging of daling van de ouderbijdrage en andere kosten is naast de enquêtering van ouders en scholen een aanvullende analyse gedaan op basis van schoolgidsen waarbij we een vergelijking konden maken met Inspectie-onderzoek naar de vrijwillige ouderbijdrage in 2014. De inspectie heeft in het kader van dat onderzoek op basis van een steekproef van schoolgidsen de vrijwillige ouderbijdrage in het primair onderwijs in kaart gebracht.⁶ Om de vergelijkbaarheid van de bevindingen met die van het onderzoek van de Inspectie te garanderen,

⁶ Inspectie van het Onderwijs (2014). *De vrijwillige ouderbijdrage in het primair onderwijs 2013/2014*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

analyseren we ook in voorliggend onderzoek schoolgidsen van basisscholen. We hanteerden daarbij zoveel mogelijk dezelfde werkwijze als de Inspectie:

- We hebben een representatieve selectie van 113 scholen getrokken.
- We hebben de schoolgidsen van deze steekproef via internet gedownload.⁷
- We vullen de informatie uit de schoolgidsen aan met informatie van de website van de school indien daar in schoolgids naar verwezen wordt of met andere digitale bronnen waarnaar in schoolgids verwezen wordt;
- Voor de analyse van de schoolgidsen en aanvullende informatie maken we gebruik van een analyseprotocol dat vergelijkbaar is aan het protocol dat de Inspectie gebruikt heeft

Enquête onder scholen

Naast de analyse van de schoolgidsen (specifieke gericht op de vergelijking met 2014) hebben we directies van po-scholen bevraagd. De vragenlijst voor het primair onderwijs is uitgezet onder een steekproef van scholen. In totaal zijn in het primair onderwijs ongeveer 6800 basisscholen (BRIN-nummers hoofdvestiging). Hieruit is een steekproef van 1600 scholen getrokken, Voor het trekken van de steekproef is gebruik gemaakt van databestanden van DUO. In totaal hebben daarvan 420 de vragenlijst (nagenoeg) volledig ingevuld. Dat is een respons van 27%.

Enquête onder ouders

Voor het uitzetten van de vragenlijsten onder ouders en leerlingen/studenten is een gestratificeerde steekproef getrokken door de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) van het totaal aantal inschrijvingen op peildatum 1 oktober 2018. In totaal zijn 27.500 ouders van leerlingen in het po uitgenodigd voor deelname, representatief verdeeld over alle scholen.

De respons bedroeg in totaal 3.127 ouders, omgerekend is dat 11%. Er heeft geen rappel plaatsgevonden⁸. De veldwerkperiode liep van 13 november tot en met 3 december.

Tabel 2.1 Respons enquête ouders po

Groep 1	298
Groep 2	402
Groep 3	406
Groep 4	398
Groep 5	431
Groep 6	413
Groep 7	381
Groep 8	398
Totaal	3.127

⁷ Voor de scholen waarvan de schoolgids niet op internet stond, hebben we vervangende steekproefscholen met dezelfde achtergrondkenmerken getrokken.

⁸ We hebben geen rappel uitgevoerd omdat de vorige meting liet zien dat de opbrengst van een rappel beperkt was terwijl de kosten (drukken en verzenden) hoog liggen. Daarom is de initiële steekproef vergroot ten opzichte van de vorige metingen om op ongeveer dezelfde absolute aantallen uit te komen.

2.3 Voortgezet onderwijs

Enquête onder scholen

In het voortgezet onderwijs zijn alle scholen (op het niveau van vestigingen) benaderd voor de enquête. De reden voor het aanschrijven van de totale populatie is dat het aantal scholen hier veel kleiner is dan in het po en we graag zoveel mogelijk precieze uitkomsten willen kunnen berekenen. Voor het verkrijgen van adressen is ook hier gebruik gemaakt van databestanden van DUO. Alle vestigingen waarbij een emailadres beschikbaar was (1267 van de 1610) zijn benaderd met een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek. In totaal hebben daarvan 406 de vragenlijst (nagenoeg) volledig ingevuld. Dat betreft een respons van 32%.

Enquête onder ouders

In het voortgezet onderwijs zijn ook 27.500 ouders benaderd van leerlingen, representatief verdeeld over de relevante onderwijsniveaus (brugklas, vmbo, havo, vwo) en onderbouw/bovenbouw. Het praktijkonderwijs is in deze meting buiten beschouwing gelaten vanwege de relatief lage inschrijvingsaantallen.

Tabel 2.1 Respons enquête ouders vo

	Onderbouw	Bovenbouw	Totaal
(Ongedeelde) brugklas			764
Vmbo	71	460	531
Havo	285	341	626
Vwo	438	533	971
Totaal			2.892

De respons bedroeg in totaal 2892 ouders, omgerekend is dat 11%. Er heeft ook hier geen rappel plaatsgevonden. De veldwerkperiode liep van 13 november tot en met 3 december.

2.4 Middelbaar beroepsonderwijs

Enquête onder instellingen

Bij de vorige metingen is de respons onder vertegenwoordigers van mbo-instellingen steeds een punt van zorg gebleken. Bij de vorige meting is gedurende de uitvoering van de monitor een aanvullende actie ondernomen om vanwege de tegenvallende respons via de websites van instellingen voor een selectie van opleidingen de kosten te achterhalen. Dat heeft wel wat extra inzicht verschaft, maar is onvoldoende gebleken voor een serieuze vervanging van een meting onder vertegenwoordigers van mbo-instellingen. De conclusie daaruit was dat de manier van gegevensverzameling in het mbo grondig aangepast moet worden om voor deze meting maar juist ook voor toekomstige metingen een robuuste werkwijze te ontwikkelen.

In voorgaande metingen is een vertegenwoordiger van een mbo-sector gevraagd om voor die sector de (gemiddelde) kosten per opleiding op te geven uitgesplitst naar boeken, ouder/studentbijdrage, ICT, gereedschap/materialen e.d. Beoogde respondenten hebben vaak aangegeven dat het voor hen niet mogelijk was een gemiddelde te geven omdat het in de eerste plaats om veel opleidingen ging en in de tweede plaats om grote verschillen in bedragen tussen die opleidingen (m.n. bij de materialen/gereedschap). Door op een lager niveau, namelijk per opleiding, informatie op te vragen is het

voor de respondent niet alleen eenvoudiger om mee te werken, maar gaat ook de kwaliteit van de data omhoog. Omdat het mbo zeer veel opleidingen telt is een selectie gemaakt van opleidingen. Het doel hiervan was om het voor het mbo-veld minder belastend te maken om deel te nemen aan de monitor.

Er is gestart met het opstellen van een lijst van in totaal 85 CREBO-codes waarmee ongeveer 75% van alle mbo-studenten wordt afgedekt. Vervolgens is per opleiding nagegaan op welke instellingen deze werd aangeboden. Vervolgens is per opleiding (CREBO) een aantal instellingen geselecteerd voor de steekproef waarbij ervoor gezorgd is dat het aantal opleidingen waarover de instelling zou worden bevraagd beperkt bleef tot maximaal 10 opleidingen. Gemiddeld zijn er per CREBO ongeveer 5 instellingen geselecteerd, in totaal 420 combinaties van instellingen en opleidingen. Daarvan hebben we 117 vragenlijsten ingevuld teruggekregen, dat is 28 procent.

Bij het benaderen van mbo-instellingen is een aanpak op maat gehanteerd. Om een zo hoog mogelijke respons te behalen is er een telefonische voorronde gehouden onder de mbo-instellingen uit de steekproef om per opleiding uit de steekproef te achterhalen wat het mailadres is van de contactpersoon aan wie de vragenlijst voorgelegd diende te worden.

In totaal heeft de enquête negen weken open gestaan (2 oktober- 7 december 2018) en zijn er twee rappels per mail gestuurd. Om de respons binnen het mbo te maximaliseren, is er na het tweede rappel per mail ook een telefonisch rappel gehouden. Hiernaast is er een extra rappel per mail uitgegaan, omdat de ingevulde vragenlijsten niet evenredig verdeeld waren over de verschillende opleidingen. Er is een extra rappel uitgegaan naar de opleidingen waar meer dan 1% van de studentenpopulatie zich bevindt en waarvoor de vragenlijst minder dan twee keer was ingevuld. Dit was het geval voor zes opleidingen (Applicatie- en mediaontwikkelaar (25187), Beveiliging (25407), Mbo-Verpleegkundige (25480), Mediavormgever (25201), Technicus engineering (25297), Verzorgende IG (25491). Ook is er een extra rappel uitgegaan naar de koksopleiding (25180), omdat deze opleiding -naast de kappersopleiding- wordt genoemd als voorbeeld van een opleiding met extra hoge schoolkosten en de vragenlijst voor de koksopleiding slechts één keer was ingevuld.

Enquête onder ouders/studenten

In het mbo hebben we schriftelijk 35.000 ouders/studenten benaderd, naar verhouding van totale leerlingaantallen verdeeld over sectoren, leerweg (BOL/BBL), onderwijsvorm (voltijd/deeltijd) en niveau (1-2, 3-4). De respons bedroeg in totaal 1.884 ouders/studenten, omgerekend is dat 5%. Er heeft geen rappel plaatsgevonden. De veldwerkperiode liep van 13 november tot en met 3 december.

Tabel 2.2 Respons enquête ouders/studenten mbo

	Niveau 1-2	Niveau 3-4	Totaal
BOL Economie	79	448	527
BOL Techniek	24	354	378
BOL Zorg en Welzijn	64	524	588
BOL Groen	12	87	99
BBL Economie	7	47	54
BBL Techniek	36	73	109
BBL Zorg en Welzijn	4	113	117
BBL Groen	4	8	12
Totaal	230	1.654	1.884

3 Schoolkosten primair onderwijs

3.1 Schoolkosten po: totaal

De hoogte van de schoolkosten is zowel aan ouders als aan scholen gevraagd. In onderstaande tabel zijn de gemiddelde totale schoolkosten weergegeven voor zowel ouders als scholen evenals de spreiding van de kosten. De totale schoolkosten variëren tussen de leerjaren volgens zowel de scholen als de ouders. Over het algemeen geldt; hoe hoger de groep, hoe hoger de kosten (Tabel B1.1 en B1.2). Dit is mede te verklaren door de hogere bijdrage voor uitstapjes en schoolkampen die gevraagd worden in de bovenbouw. We zie dat de opgave van ouders en scholen verschilt. Daar gaan we nader op in in paragraaf 3.4.

Tabel 3.1 Spreiding totale schoolkosten

	Ouders*	Scholen®
€0	2,2%	2,6%
€1 - €50	17,4%	43,8%
€51 - €100	43,0%	45,7%
€101 - €250	29,0%	3,1%
Meer dan €250	8,4%	4,8%
Gemiddeld bedrag	€122	€73
n	2.600	420

* De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders ® De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

3.2 Schoolkosten po: ontwikkeling

Omdat in deze schoolkostenmonitor voor het eerst de sector primair onderwijs is opgenomen, waarvoor ouders en scholen zijn ondervraagd, kunnen we op basis van de enquêtegegevens geen vergelijking maken met eerdere jaren. Dat kan wel met behulp van de internetsearch waarbij schoolgidsen en websites van po-scholen zijn geanalyseerd. Daarbij is een vergelijking gemaakt met de uitkomsten uit een rapport dat de Inspectie van het Onderwijs publiceerde over de vrijwillige ouderbijdrage in 2014⁹.

⁹ Inspectie van het Onderwijs (2014). De vrijwillige ouderbijdrage in het primair onderwijs 2013/2014. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Tabel 3.2 Verdeling hoogte gemiddelde ouderbijdrage 2000-2002-2009-2014 (in % scholen) *

Hoogte van de ouderbijdrage, zoals vermeld in schoolgidsen (in €)	2000 (n=144)	2002 (n=142)	2009 (n=111)	2014 (n=130)	2017 (n=94)
1-11	21%	18%	5%	3%	20%
11-23	48%	41%	44%	25%	23%
23-46	26%	35%	40%	55%	41%
46-114	3%	5%	10%	14%	13%
114-227	1%	1%	1%	1%	2%
> 227	1%	1%	1%	2%	2%
Gemiddelde ouderbijdrage	€30	€24	€30	€42	€40**

*2000 tot en met 2014 ontleend aan publicatie Inspectie (2014), bedragen gecorrigeerd voor inflatie tussen 2014 en 2017

**Verskil 2014 en 2017 significant $p < 0.01$

Ten opzichte van de vorige meting (2014) is het aandeel scholen met een lage vrijwillige ouderbijdrage (maximaal €11) behoorlijk toegenomen tot één op de vijf scholen. Het aandeel scholen met een bijdrage tussen de 23 en 46 is gedaald van 55 naar ruim 40 procent. Het gemiddelde bedrag is eigenlijk nauwelijks afgenomen (van €42 naar €40). Dat doet vermoeden dat met name in de hoogste categorie (meer dan €227) de bedragen fors hoger uitvallen. In 2017 vraagt bijvoorbeeld één school ruim €1050 vrijwillige ouderbijdrage per jaar. Uit de huidige schoolkostenmonitor blijkt vijf procent van de scholen aangeeft een vrijwillige ouderbijdrage boven de €227 te vragen.

3.3 Schoolkosten po: opbouw

De totale schoolkosten in het primair onderwijs zijn uit verschillende onderdelen opgebouwd. We hebben – conform de eerdere metingen van de schoolkostenmonitor in het vo- daarbij de volgende indeling aangehouden: vrijwillige ouderbijdrage, aanvullende bijdragen voor excursies en reisjes, aanvullende bedragen voor leermiddelen en materialen en aanvullende bedragen voor ICT-benodigdheden. Bijdragen voor extra ondersteuning of testen (voor bijvoorbeeld hoogbegaafdheid of dyslexie) zijn niet meegenomen in de totale schoolkosten, omdat het aantal leerlingen dat hier gebruik van maakt relatief laag is. De gemiddelde bedragen per kostenpost en de totale kosten zijn berekend over alle scholen, inclusief de scholen die geen kosten vragen binnen deze kostenpost. Om een duidelijk beeld te krijgen van de kosten voor ouders, op scholen die wel een bijdrage vragen binnen een kostenpost, is ook het gemiddelde per kostenpost berekend waarbij de scholen die geen bijdrage vragen niet worden meegerekend (Tabel 3.3).

Tabel 3.3 Gemiddelde kosten scholen (geen onderscheid naar groep)

	Gemiddelde [®]	Gemiddelde van scholen die een bijdrage vragen (excl. €0,-)	
Totaal kosten	€73	€75	n = 409
Vrijwillige ouderbijdrage	€52	€56	n = 386
Excursies en reises	€19	€24	n = 328
Leermiddelen en materialen	€1	€111	n = 5
ICT	€1	€102	n = 3
Extra ondersteuning	€9	€336	n = 11

[®] De bedragen zijn de ongewogen gemiddeld over *alle* scholen

Vrijwillige ouderbijdrage

De vrijwillige ouderbijdrage is de meest voorkomende kostenpost voor ouders van kinderen in het primair onderwijs. Negen op de tien ouders ontvangt een verzoek van school om een vrijwillige ouderbijdrage te leveren. Gemiddeld, over alle ouders die hebben meegedaan, komt de vrijwillige ouderbijdrage uit op €57. Er zijn hierin geen significante verschillen per groep (Tabel B1.1). Op basis van de weergegeven spreiding van de kosten kan worden afgelezen dat ruim 6 procent van de ouders geen vrijwillige ouderbijdrage betaalt en dat ruim een kwart een bijdrage van maximaal €25 betaald. 8 procent van de ouders heeft te maken met een vrijwillige ouderbijdrage van meer dan €100. Het aantal scholen dat aangeeft een vrijwillige ouderbijdrage te vragen van meer dan €100 is zeven procent. Opvallend is dat er aantal scholen is met een zeer hoge vrijwillige ouderbijdrage. Er zijn 15 scholen die een vrijwillige ouderbijdrage bijdrage vragen van €350 of meer en er zijn 6 scholen die €500 of meer vragen. Het maximale bedrag dat gevraagd wordt, is een vrijwillige ouderbijdrage van €1054 per jaar. Er is weinig verschil in de hoogte van de vrijwillige ouderbijdrage tussen de verschillende leerjaren.

Tabel 3.4 Gemiddelde kosten en spreiding vrijwillige ouderbijdrage

	Ouders [*]	Scholen [®]
€0	6%	7%
€1 - €25	27%	38%
€26 - €50	43%	37%
€51 - €100	16%	11%
Meer dan €100	8%	7%
Gemiddeld bedrag	€57	€52
n	2.977	415

^{*} De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders [®] De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

Circa driekwart van de ouders (73%) vindt de vrijwillige ouderbijdrage ongeveer goed in verhouding staan tot de besteding ervan. De overige ouders zijn evenredig verspreid over de andere mogelijkheden die ze hierover hebben kunnen aangeven in de enquête, zie tabel 3.5.

Tabel 3.5 Oordeel hoogte vrijwillige ouderbijdrage (geen onderscheid naar groep)

Mening over de hoogte van de vrijwillige ouderbijdrage in verhouding tot wat ermee gedaan wordt	Ouders
De ouderbijdrage is in verhouding tot de besteding ervan te laag	9%
De ouderbijdrage is in verhouding tot de besteding ervan ongeveer goed	73%
De ouderbijdrage is in verhouding van de besteding ervan te hoog	8%
Weet niet	10%

Ten aanzien van de vrijwillige ouderbijdrage hebben ouders een aantal stellingen voorgelegd gekregen rondom de betaling ervan en mogelijke uitsluiting van bepaalde activiteiten. Ongeveer de helft van de ouders geeft aan dat kinderen niet worden uitgesloten van bepaalde activiteiten indien de vrijwillige ouderbijdrage niet betaald is. Volgens 12 procent van de ouders is dit wel het geval. Tegelijkertijd dient te worden opgemerkt dat een derde van de ouders niet weet of dit gebeurt bij de school van kind. Ook een groot deel van de ouders (44%) weet niet of de school van hun kind aanmaningen stuurt of een incassobureau inschakelt bij het niet betalen van de vrijwillige ouderbijdrage. Volgens 12 procent van de ouders komt dit voor. Circa twee derde van de ouders voelt zich verplicht om de vrijwillige ouderbijdrage te betalen, ondanks het vrijwillige karakter ervan. Of hun school een lagere vrijwillige ouderbijdrage accepteert dan door de school gevraagd, weten veel ouders niet (63%).

Tabel 3.6 Oordelen vrijwillige ouderbijdrage (geen onderscheid naar groep)

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Noch mee eens, noch mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens	Weet ik niet
Onze school sluit kinderen uit van bepaalde activiteiten indien de vrijwillige ouderbijdrage niet is betaald	35%	16%	5%	7%	5%	32%
Onze school stuurt een aanmaning of schakelt een incassobureau in indien de vrijwillige ouderbijdrage niet is betaald	26%	13%	5%	9%	3%	44%
Ik ervaar de vrijwillige ouderbijdrage daadwerkelijk als vrijwillig en voel me niet verplicht om te betalen	29%	35%	14%	12%	7%	3%
De school accepteert het wanneer ouders een lagere vrijwillige ouderbijdrage doen dan gevraagd	5%	6%	6%	14%	6%	63%

Uitstapjes en vieringen

De kosten voor uitstapjes en vieringen kunnen deel uitmaken van de vrijwillige ouderbijdrage, maar er zijn ook scholen die deze kosten apart in rekening brengen. Circa de helft van de ouders geeft aan naast de vrijwillige ouderbijdrage aanvullende kosten te maken voor uitstapjes. Volgens de opgave van ouders zijn de kosten voor uitstapjes gemiddeld €20, maar lopen uiteen van €2 tot ruim €500. De kosten voor uitstapjes verschillen bovendien tussen groepen (Tabel B1.1). Zo zijn in groep 7 en 8 de kosten voor uitstapjes gemiddeld hoger dan in de lagere groepen; gemiddeld €36 t.o.v. €15. Dit hangt waarschijnlijk samen met het feit dat leerlingen van die groepen vaak op kamp gaan of uitstapjes verder weg van de school maken. Ook in de kosten voor excursies en schoolkampen variëren de kosten per groep, volgens

scholen. In groep 1 tot en met 6 variëren de kosten van €10 tot €16, terwijl de kosten in groep 7 en 8 respectievelijk €23 en €53 zijn.

Tabel 3.7 Gemiddelde kosten en spreiding excursies en reisjes

	Ouders*	Scholen@
€0	46%	22%
€1 - €25	29%	40%
€26 - €50	16%	36%
€51 - €100	6%	2%
Meer dan €100	2%	0%
Gemiddeld bedrag	€20	€19
n	2.877	420

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders @ De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

In de oudervragenlijst is heel specifiek naar eventuele kosten voor de kerstviering en paasviering gevraagd. Dit omdat er signalen uit de praktijk zijn dat leerlingen worden uitgesloten van deelname aan deze vieringen als ze niet betalen. Op basis van dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat circa 4 op de 10 ouders kosten maakt voor de kerstviering en circa 2 op de tien voor de paasviering. Voor een klein deel van die ouders gaat het om betalingen aan school, waarbij veelal bedragen van €5 of €10 voor beide vieringen zijn opgegeven. Voor de meeste ouders gaat het om kosten die ze zelf maken, bijvoorbeeld voor het maken of kopen van een gerecht voor de viering. Voor de kerstviering zijn de kosten gemiddeld over alle ouders €4 en voor de paasviering gemiddeld €2. Hierin zijn geen significante verschillen tussen groepen.

Er zijn vrijwel geen scholen (3%) die alternatieven in reisjes en excursies bieden van verschillende prijsklassen. Veel scholen geven aan geen alternatief te bieden, omdat er maar één kamp is of omdat alle kinderen deelnemen ongeacht of er betaald is of niet. Ruim twee derde van de scholen (70%) geeft dan ook aan geen kosteloos alternatief te bieden als leerlingen niet kunnen/willen deelnemen aan excursies en reisjes. Van de scholen die wel een kosteloos alternatief bieden, gaat het meestal om een activiteit op school. Het percentage leerlingen dat niet deelneemt aan excursies, schoolkampen en schoolreisjes vanwege de hoogte van de aanvullende bijdrage varieert tussen de 0 en 35 procent met een gemiddelde van 1 procent.

Als er kosten worden gemaakt voor uitstapjes dan betreft dat naar de mening van ouders veelal verplichte kosten. Wat de consequenties zijn van het niet kunnen of willen betalen van verplichte kosten voor uitstapjes of vieringen, dat weten veel ouders niet (60 tot 68 procent).

Schoolbenodigdheden, leermiddelen en materialen

Ouders maken kosten voor verschillende schoolbenodigdheden. Zo geeft 75 procent van de ouders kosten op voor de aanschaf van gymkleding en 41 procent voor schoolartikelen zoals een agenda, pennen en een schooltas. De gemiddelde kosten voor gymkleding komt uit op €23, die voor schoolartikelen op gemiddeld €8. De totale kosten voor schoolbenodigdheden zijn daarmee gemiddeld €31, waarbij de kosten stijgen met de leeftijd/groep van het kind (Tabel B1.1). De kosten voor schoolbenodigdheden die scholen opgeven zijn aanzienlijk lager ten opzichte van de kosten die ouders aangeven. Dit is mogelijk te verklaren

doordat een derde van de scholen (31%) naast deze kosten aangeeft dat ze de ouders zelf vragen om (aanvullende) leermiddelen en materialen aan te schaffen, zoals kleurpotloden, sportkleding, een agenda etc.

In tegenstelling tot de ouders geven bijna alle scholen aan geen aanvullende kosten in rekening te brengen voor aanvullende leermiddelen en materialen. Slechts 5 scholen geven aan een bijdrage te vragen voor aanvullende leermiddelen en materialen waarbij de opgegeven kosten variëren tussen de €1 en €350 met een gemiddelde van €111.

Tabel 3.8 Gemiddelde kosten en spreiding schoolbenodigdheden

	Ouders*	Scholen®
€0	22,0%	98,8%
€1 - €25	34,2%	0,5%
€26 - €50	27,1%	0,2%
€51 - €100	13,4%	0%
Meer dan €100	3,2%	0,5%
Gemiddeld bedrag	€31	€1
n	2.896	413

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders ® De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

ICT-benodigdheden¹⁰

6 procent van de ouders geeft aan kosten te maken voor ICT-benodigdheden, zoals een tablet/iPad, een laptop of software. De bedragen die ze hiervoor opgeven lopen uiteen van €2 tot €1.100 en zijn gemiddeld €13 over alle ouders. De kosten voor ICT-benodigdheden verschillen niet significant tussen groepen. Slechts drie scholen geven aan aanvullende kosten in rekening te brengen bij ouders. De kosten variëren tussen de €25 en €250 met een gemiddelde van €102.

Tabel 3.9 Gemiddelde kosten en spreiding ICT-benodigdheden

	Ouders#	Scholen®
€0	94%	99%
€1 - €25	2%	0,2%
€26 - €50	0,3%	0,2%
€51 - €100	0,7%	0%
Meer dan €100	4%	0,2%
Gemiddeld bedrag	€13	€1
n	2.839	420

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders ® De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

¹⁰ Gezien het geringe aantal scholen dat aangeeft kosten in rekening te brengen voor ICT, kunnen er geen uitspraken gedaan worden over eventuele (kosteloze) alternatieven op het gebied van ICT

Dat de kosten voor ICT-benodigdheden beperkt blijven tot 6 procent van de ouders wordt bevestigd doordat 95 procent van de ouders aangeeft dat ICT-middelen niet verplicht worden gesteld door school. Toch geeft één vijfde van de scholen (20%) aan ouders te vragen zelf ICT-middelen aan te schaffen. Hierbij gaat het om bijvoorbeeld een tablet, een koptelefoon of een muis.

Extra ondersteuning

In de vragenlijst voor ouders is gevraagd naar eventuele kosten voor extra vormen van ondersteuning, zoals ondersteuning bij hoogbegaafdheid of dyslexie. Drie procent van alle ouders heeft hiervoor kosten ingevuld, die variëren van €5 tot €5.000. Gemiddeld over alle ouders komen de kosten voor extra ondersteuning op €15 per kind. In de vragenlijst voor scholen is gevraagd naar eventuele kosten voor aanvullende bijdragen voor extra ondersteuning. Hiervoor zijn de kosten die zijn ingevuld voor de ondersteuning van specifieke groepen, tests voor zorgleerlingen, bijlessen en overige extra ondersteuning opgeteld en gedeeld door het aantal keer dat dit bedrag bij ouders in rekening is gebracht. Er zijn 11 scholen die aangeven aanvullende bijdrage te vragen voor extra ondersteuning met een minimum van €14, een maximum van €1625 en een gemiddelde van €336.

Tabel 3.10 Gemiddelde kosten en spreiding extra ondersteuning

	Ouders*	Scholen [@]
€0	97%	97%
€1 - €25	0,4%	0,2%
€26 - €50	0,4%	0,6%
€51 - €100	0,4%	0,2%
Meer dan €100	2%	1%
Gemiddeld bedrag	€15	€9
n	2.750	420

* De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders [@] De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

Schaduwonderwijs

Het gebruik van schaduwonderwijs in Nederland groeit. Het is interessant om na te gaan in hoeverre kinderen in het primair onderwijs daar ook gebruik van maken. In de vragenlijst voor ouders is daarom gevraagd of ouders kosten hebben gemaakt voor hun kind ten behoeve van bijles, huiswerkbegeleiding of toets training in de periode januari tot december 2018. In totaal heeft 3 procent van de ouders hier kosten ingevuld, variërend van €5 tot €2.550. Over alle ouders zijn de kosten voor schaduwonderwijs gemiddeld €13 en deze kosten stijgen met de leeftijd/groep van het kind (Tabel B1.1).

Tabel 3.11 Gemiddelde kosten en spreiding schaduwonderwijs

	Ouders [#]
€0	97,0%
€1 - €25	0,3%
€26 - €50	0,3%
€51 - €100	0,4%
Meer dan €100	2,0%
Gemiddeld bedrag	€13
n	2.808

[#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders

Tussenschoolse opvang

Ouders kunnen in het primair onderwijs te maken krijgen met kosten voor de tussenschoolse opvang (tso), ook wel 'overblijf' genoemd. Of en hoe hoog de kosten voor tso zijn, hangt af van de werksituatie van de ouders. Als beide ouders werken, ligt het eerder voor de hand dat een kind naar de tso gaat, omdat er dan niemand thuis is om het kind in de lunchpauze op te vangen. Ook kan het te maken hebben met het hanteren van een continuooster door scholen, waarbij alle kinderen op school blijven tijdens de lunch.

In totaal maakt 43 procent van de ouders die de enquête hebben ingevuld kosten voor tussenschoolse opvang (tso), wat leidt tot een gemiddelde van €65 over alle ouders dat afneemt naarmate het kind ouder wordt. De opgegeven bedragen voor tso lopen uiteen van enkele euro's tot bijna duizend euro, vermoedelijk doordat niet alle ouders de vraag naar deze kosten op dezelfde manier hebben geïnterpreteerd. Lage kosten wijzen mogelijk op het bedrag per keer dat hun kind overblijft op school. Dit valt niet om te rekenen naar een bedrag per schooljaar, zoals bedoeld was om in te vullen, omdat niet bekend is hoe vaak het desbetreffende kind overblijft. De resultaten voor deze kostencategorie moeten daarom voorzichtig geïnterpreteerd worden en zijn ook niet meegenomen in de totale schoolkosten van ouders.

Tabel 3.12 Gemiddelde kosten en spreiding tussenschoolse opvang

	Ouders [#]
€0	56,9%
€1 - €25	6,3%
€26 - €50	5,9%
€51 - €100	7,7%
Meer dan €100	23,4%
Gemiddeld bedrag	€65
n	2.882

[#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders

Overige kosten

Ouders is de mogelijkheid geboden om ook kosten op te geven waar niet expliciet naar is gevraagd in de enquête, maar waar ouders wel mee te maken hebben in het primair onderwijs. Ongeveer 10 procent van alle ouders heeft gebruik gemaakt van deze mogelijkheid en per kostenpost een beschrijving van de kosten gegeven. Op basis van deze beschrijving is allereerst bepaald of de opgegeven kosten toch niet bij één van de uitgevraagde categorieën behoorden. Zodra dat het geval was, zijn deze opgeteld bij de desbetreffende categorie. Alle resterende kosten zijn tot de categorie overige kosten gerekend en komen gemiddeld uit op €5 over alle ouders. Er zijn geen significante verschillen tussen groepen.

De categorie overige kosten bevat zeer uiteenlopende kosten. Een beschrijving die relatief veel voorkomt bij deze kosten is een bijdrage voor een juf of meester, bijvoorbeeld in verband met een verjaardag, zwangerschap of vertrek. Ook komt het relatief vaak voor dat ouders kosten voor schoolzwemmen of schoolfoto's opgeven.

Tabel 3.13 Gemiddelde en spreiding overige kosten

	Ouders [#]
€0	88,8%
€1 - €25	7,4%
€26 - €50	1,9%
€51 - €100	1,1%
Meer dan €100	0,8%
Gemiddeld bedrag	€5
n	2.826

[#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders

3.4 Schoolkosten po: vergelijking opgave ouders en scholen

Voor de vergelijking van de opgave van ouders en scholen is er bij de scholen ook een berekening van de gewogen gemiddelde kosten gemaakt. Er is gewogen met het leerlingaantal per school, zodat de kosten van grotere scholen evenredig zwaarder meetellen in het gemiddelde (en die van kleine scholen evenredig lichter). Daarmee is de opgave van de gemiddelde kosten van ouders beter vergelijkbaar met de gemiddelde kosten van de scholen. Een toets op verschillen tussen de (ongewogen) gemiddelden van ouders en de (gewogen) gemiddelden van scholen zou een verkeerd beeld geven omdat de eenheden (en daarmee de spreiding) niet goed vergelijkbaar zijn¹¹. Daarom presenteren we geen toets op verschillen van deze gemiddelden.

Uit tabel 3.14 blijkt duidelijk dat ouders een hoger bedrag aan totale kosten opgeven dan scholen. Ouders en scholen geven vergelijkbare bedragen op voor de ouderbijdrage, excursies en reisjes en extra ondersteuning, maar ouders geven hogere bedragen op voor schoolbenodigdheden en ICT-benodigdheden dan scholen doen. Dit kan mogelijk verklaard worden doordat scholen bijvoorbeeld niet vragen om bepaalde ICT-middelen of materialen aan te schaffen, maar dat ouders deze wel nodig achtten.

¹¹ Het is namelijk niet zo dat we het gewogen gemiddelde verkrijgen door per school een correctie op de schoolkosten toe te passen. Er bestaat ook niet zoiets als gewogen schoolkosten per school. Dat zou wel nodig zijn voor het kunnen berekenen van de spreiding rondom een gemiddelde en het kunnen toetsen van verschillen.

Hiernaast geven scholen vaak de kosten van de goedkoopste ICT-benodigdheden en materialen weer, terwijl ouders in werkelijkheid mogelijk ook duurdere alternatieven afnemen.

Tabel 3.14 Gemiddelde kosten PO (geen onderscheid naar groep).

	Gemiddelde opgave ouders	Gewogen gemiddelde opgave scholen
Totaal kosten	€122	€78
Vrijwillige ouderbijdrage	€57	€56
Excursies en reisjes	€20	€20
Leermiddelen en materialen	€31	€1
ICT	€13	€1
Extra ondersteuning	€15	€12

3.5 Schoolkosten po: kortingen, tegemoetkomingen en betalingsgedrag

Kortingen en vrijstellingen

Kortingen of vrijstellingen op de vrijwillige ouderbijdrage komen in de praktijk weinig voor. Van de scholen geeft 75 procent nooit een korting of vrijstelling.¹² Op 16 procent van de scholen wordt er een korting gegeven voor het tweede kind. De kortingspercentages voor het tweede kind variëren tussen de 5 en 50 procent met een gemiddelde van 22 procent. Op 18 procent van de scholen wordt er een korting gegeven voor een derde en eventueel volgende kinderen. De kortingspercentages voor derde en eventueel volgende kinderen variëren tussen de 5 en 100 procent met een gemiddelde van 37 procent. Slechts 2 procent van de scholen geeft een vrijstelling voor het derde (en eventueel volgende) kind(eren). Vrijstelling voor het tweede kind komt niet voor onder de scholen van deze monitor.

Van alle ouders geeft 2 procent aan een korting te ontvangen en één procent een vrijstelling. Korting wordt het vaakst verkregen op basis van het hebben van meerdere kinderen op dezelfde school, een vrijstelling veelal vanwege de hoogte van het gezinsinkomen.

Tegemoetkomingen in de schoolkosten door scholen

Ongeveer een derde van de scholen (30%) geeft aan dat zij voorzieningen hebben voor extra financiële tegemoetkomingen ter vermindering van de aanvullende bijdragen. De voorzieningen die zij hebben, zijn weergegeven in tabel 3.15. Ruim een derde van de groep scholen die een voorziening heeft, biedt op verzoek van ouders een ad hoc regeling. Ook blijkt dat een tiende van de scholen met een voorziening een schoolfonds heeft waar ouders een beroep op kunnen doen. Van de scholen met een voorziening heeft hiernaast een derde van de scholen een voorziening die op aanvraag beschikbaar is. Ten slotte is er een groot aantal scholen die ouders informatie geven over Stichting Leergeld of hiernaar doorverwijst.

¹² Dit komt sterk overeen met wat gevonden is in de schoolgidsenscholgidsen: daaruit bleek dat 67% van de scholen een uniform tarief hanteert, ook voor meerdere kinderen uit één gezin.

Tabel 3.15 voorzieningen ter tegemoetkoming in de schoolkosten*

Voorziening	% van de scholen
Er is geen voorziening	71%
Ad hoc verstrekking op verzoek	12%
Voorziening die op aanvraag beschikbaar is	10%
Schoolfonds	3%
Anders	10%

*Meerdere antwoorden mogelijk

Ruim de helft van de scholen, die een voorziening hebben voor extra financiële tegemoetkoming aan ouders, informeert ouders daar actief over. De meest gebruikte kanalen van deze scholen om ouders te informeren, zijn de nieuwsbrief (29%), de schoolgids (17%), de website (10%) en via ouderavonden (7%). Hiernaast informeert op 18 procent van de scholen de ouder- of medezeggenschapsraad de ouders over de extra financiële tegemoetkoming.

Er is grote variatie in de manier waarop er wordt omgegaan met het niet willen of kunnen betalen van de aanvullende bijdragen. Twee derde van de scholen geeft aan dat, als ouders de aanvullende bijdragen niet (of niet volledig) betalen, dit geen verdere consequenties heeft. Een op de tien scholen geeft aan dat het niet betalen van de aanvullende bijdragen als gevolg heeft dat de leerlingen worden uitgesloten van de aan de bijdrage gerelateerde activiteiten. De extra financiële tegemoetkoming aan ouders wordt op de meeste scholen met een voorziening betaald uit algemene middelen en reserves van de school, via de gemeente of via stichting Leergeld.

Uit de ouderenquête komt naar voren dat scholen in het primair onderwijs de schoolkosten op verschillende manieren innen bij ouders. Ongeveer de helft van de ouders (48%) ontvangt één factuur waarin alle kosten voor het schooljaar zijn opgenomen, 39 procent van de ouders ontvangt gedurende het schooljaar meerdere facturen.

Tabel 3.16 Facturering

Hoe brengt de school de totale schoolkosten in rekening?	Ouders
Door middel van één factuur	48%
Door middel van meerdere facturen	39%
Anders	13%

3.6 Schoolkosten po: informatievoorziening

De hoogte, het vrijwillige karakter en de besteding van de vrijwillige ouderbijdrage behoort duidelijk te zijn voor ouders. Bijna alle scholen (97%) informeren ouders over de aanvullende bijdragen. De meest gebruikte kanalen om ouders te informeren over de aanvullende bijdragen is via de schoolgids (62%) of een (nieuws)brief (60%). Hiernaast worden ouders ook geïnformeerd via de website (40%), op ouderavonden (28%) of via de ouderraad/medezeggenschapsraad. Ouders die nieuw zijn binnen een school worden op ruim de helft van de scholen op de hoogte gesteld van de schoolkosten door informatie na aanmelding of inschrijving van de leerling.

Vrijwel alle scholen (93%) geven aan dat ouders betrokken worden bij de besluitvorming over de aanvullende bijdragen. Die betrokkenheid loopt op de meeste scholen via de ouderraad of de medezeggenschapsraad (85%). Een klein deel van de scholen geeft aan dat er een mogelijkheid is voor ouders om individueel bezwaar aan te tekenen (15%) of dat ouders betrokken worden bij de besluitvorming van de aanvullende bijdragen via een algemene bijeenkomst aan het begin van het jaar (12%). Volgens ruim de helft (63%) van de scholen speelt de ouderraad of medezeggenschapsraad een rol in het informeren van ouders over de gerealiseerde besteding van de schoolkosten. Ook legt een deel van de scholen daarover verantwoording af in het jaarverslag dat ouders kunnen raadplegen (42%) of via een (nieuws)brief (30%). Een klein deel van de scholen gebruikt jaarverslagen (18%), ouderavonden (18%) of de website (10%) om ouders over de gerealiseerde besteding te informeren.

Voor eventueel te veel betaalde aanvullende bijdragen worden op ongeveer een derde van de scholen een andere besteding gezocht of blijft de bijdrage beschikbaar voor de ouderraad of oudervereniging. Op 14 procent van de scholen wordt de te veel betaalde aanvullende bijdrage teruggestort naar de ouders.

Ouders zelf geven aan het best geïnformeerd te zijn over de hoogte van de vrijwillige ouderbijdrage. Circa negen op de tien ouders geeft namelijk aan dat dat het geval is. Ook zijn ouders vrij massaal geïnformeerd over de besteding van de vrijwillige ouderbijdrage; bij 75 procent van de ouders is dat van toepassing. Over het vrijwillige karakter en het beleid rondom de vrijwillige ouderbijdrage, als ouders niet kunnen of willen betalen, zijn ouders iets minder geïnformeerd. Bijna 40 procent van de ouders zegt namelijk niet geïnformeerd te zijn over het vrijwillige karakter en bijna 60 over het beleid niet betalen.

In de wijze waarop ouders zich laten informeren over de vrijwillige ouderbijdrage zit weinig variatie. Driekwart van de ouders laat zich namelijk informeren via nieuwsbrieven die de school uitgeeft. Andere kanalen zoals via ouderavonden, de schoolgids en de website van de school worden veel minder vaak benut door ouders om informatie te achterhalen over de vrijwillige ouderbijdrage, zie tabel #.

Ongeveer twee derde van de ouders geeft aan (zeer) tevreden te zijn over zowel de hoogte als de besteding van de ouderbijdrage. Minder dan de helft van de ouders is (zeer) tevreden over zowel het vrijwillige karakter als het beleid bij niet kunnen of willen betalen van de ouderbijdrage; zie tabel 3.17.

Tabel 3.17 Mate van geïnformerdheid

Aandeel van de ouders dat geïnformeerd is over...	Ouders
...de hoogte van de vrijwillige ouderbijdrage	87%
...het vrijwillige karakter van de ouderbijdrage	62%
...de besteding van de vrijwillige ouderbijdrage	75%
...het beleid rondom de vrijwillige ouderbijdrage als ouders niet kunnen/willen betalen	42%

Tabel 3.18 Wijze van informeren

Hoe geïnformeerd over de vrijwillige ouderbijdrage?	Ouders
(Nieuws)brief	76%
Website van school	19%
Schoolgids	24%
Ouderavond(en)	10%
Ouderraad/medezeggenschapsraad	17%
Anders	14%

Tabel 3.19 Tevredenheid over informeren

Hoe tevreden bent u over ...?	Ouders (zeer) tevreden
...de hoogte van de vrijwillige ouderbijdrage	68%
...de besteding van de vrijwillige ouderbijdrage	67%
...het vrijwillige karakter	46%
...het beleid bij niet kunnen of willen betalen	37%

Volgens ouders worden zij door scholen vooral via de ouderraad of medezeggenschapsraad betrokken bij de besluitvorming over de vrijwillige bijdrage. Ongeveer 40 procent geeft dit namelijk aan. Echter geeft een even groot deel van de ouders aan niet te weten hoe scholen ouders betrekken bij de besluitvorming. Circa twee op de tien ouders is zelfs van mening dat ze geen invloed hebben op de besluitvorming over de schoolkosten. Ongeveer de helft (46%) van de ouders geeft bovendien aan niet bekend te zijn met de rol van de medezeggenschapsraad ten aanzien van de hoogte en besteding van de vrijwillige ouderbijdrage.

Tabel 3.20 Besluitvorming

Hoe betreft de school ouders bij de besluitvorming over de vrijwillige ouderbijdrage?	Ouders
Individueel bezwaar aantekenen	6%
Via de ouderraad/medezeggenschapsraad	37%
Algemene bijeenkomst aan begin schooljaar	7%
Anders	2%
Ouders hebben geen invloed	18%
Weet niet	39%

**meerdere antwoorden mogelijk*

3.7 Schoolkosten po: oordeel en relatie met schoolkeuze

Iets meer dan de helft van de ouders (55%) vindt de schoolkosten niet hoog en niet laag. Bijna een derde vindt de schoolkosten (zeer) laag (31%). De resterende 14 procent van de ouders vindt de schoolkosten (zeer) hoog. Wanneer we deze mening relateren aan de hoogte van de totale opgegeven schoolkosten door ouders, dan blijkt dat hoe hoger de totale kosten zijn, hoe vaker de kosten als (zeer) hoog worden getypeerd.

Tabel 3.21 Oordeel over schoolkosten

Hoogte totale schoolkosten	Zeer laag	laag	Niet hoog, niet laag	Hoog	Zeer hoog
€0	14%	26%	53%	7%	0%
€1 - €50	12%	32%	51%	4%	0%
€51 - €100	7%	29%	53%	9%	2%
€101 - €250	4%	20%	60%	13%	3%
Meer dan €250	2%	7%	46%	34%	11%
Alle ouders	7%	24%	55%	12%	2%

De schoolkosten spelen mogelijk een rol in de schoolkeuze van ouders. Veruit het grootste deel van de ouders geeft aan geen informatie te hebben ingewonnen over de kosten voorafgaand aan de schoolkeuze (86%).

Tabel 3.22 Informatie inwinnen over schoolkosten

Voorafgaand aan schoolkeuze informatie ingewonnen over schoolkosten?	Ouders
Ja	14%
Nee	86%

Bijna alle ouders (97%) geven daarnaast aan dat de hoogte van de kosten niet van invloed is geweest op de schoolkeuze voor hun kind. Voor 3% is dat wel het geval geweest. Op een gemiddelde school (van ruim 200 leerlingen) gaat het dus om ongeveer 6 leerlingen.

Tabel 3.23 Invloed schoolkosten op schoolkeuze

Hoogte schoolkosten van invloed geweest?	Ouders
Ja	3%
Nee	97%

4 Schoolkosten voortgezet onderwijs

4.1 Schoolkosten vo: totaal

In tabel 4.1 is de spreiding van de totale schoolkosten volgens ouders en scholen weergegeven. De totale schoolkosten zijn het hoogst voor het vwo, gevolgd door het havo en het vmbo. Dit geldt voor zowel ouders als scholen. De totale kosten zijn volgens scholen het laagst binnen het praktijkonderwijs. Hiernaast blijkt dat de schoolkosten volgens ouders aanzienlijk hoger uitvallen dan de schoolkosten die scholen opgeven. Met name het percentage ouders dat kosten boven de €500 opgeeft is hoger dan het percentage scholen dat kosten boven de €500 opgeeft. In paragraaf 4.4 gaan we nader in op de verschillen tussen ouders en scholen.

De hoogte van de schoolkosten is zowel aan ouders als aan scholen gevraagd. In onderstaande tabel zijn de gemiddelde totale schoolkosten weergegeven voor zowel ouders als scholen evenals de spreiding van de kosten. De totale schoolkosten variëren tussen de leerjaren volgens zowel de scholen als de ouders. Over het algemeen geldt, hoe hoger de groep hoe hoger de kosten (Tabel B1.1 en B1.2). Dit is mede te verklaren door de hogere bijdrage voor uitstapjes en schoolkampen die gevraagd worden in de bovenbouw. We zie dat de opgave van ouders en scholen verschilt. Daar gaan we nader op in in paragraaf 4.4.

Tabel 4.1 Spreiding totale schoolkosten

	Ouders [#]				Scholen [@]		
	Vmbo	Havo	Vwo	Pro	Vmbo	Havo	Vwo
€0	4%	1%	1%	1%	2%	3%	2%
€1 - €250	33%	30%	27%	92%	68%	65%	58%
€251 - €500	25%	19%	22%	8%	26%	27%	35%
€501 - €1000	30%	35%	34%	0%	4%	6%	5%
Meer dan €1000	7%	14%	16%	0%	0%	0%	0%
Gemiddeld bedrag	€456	€550	€578	€131	€202	€227	€246
n	429	540	868	79	287	231	238

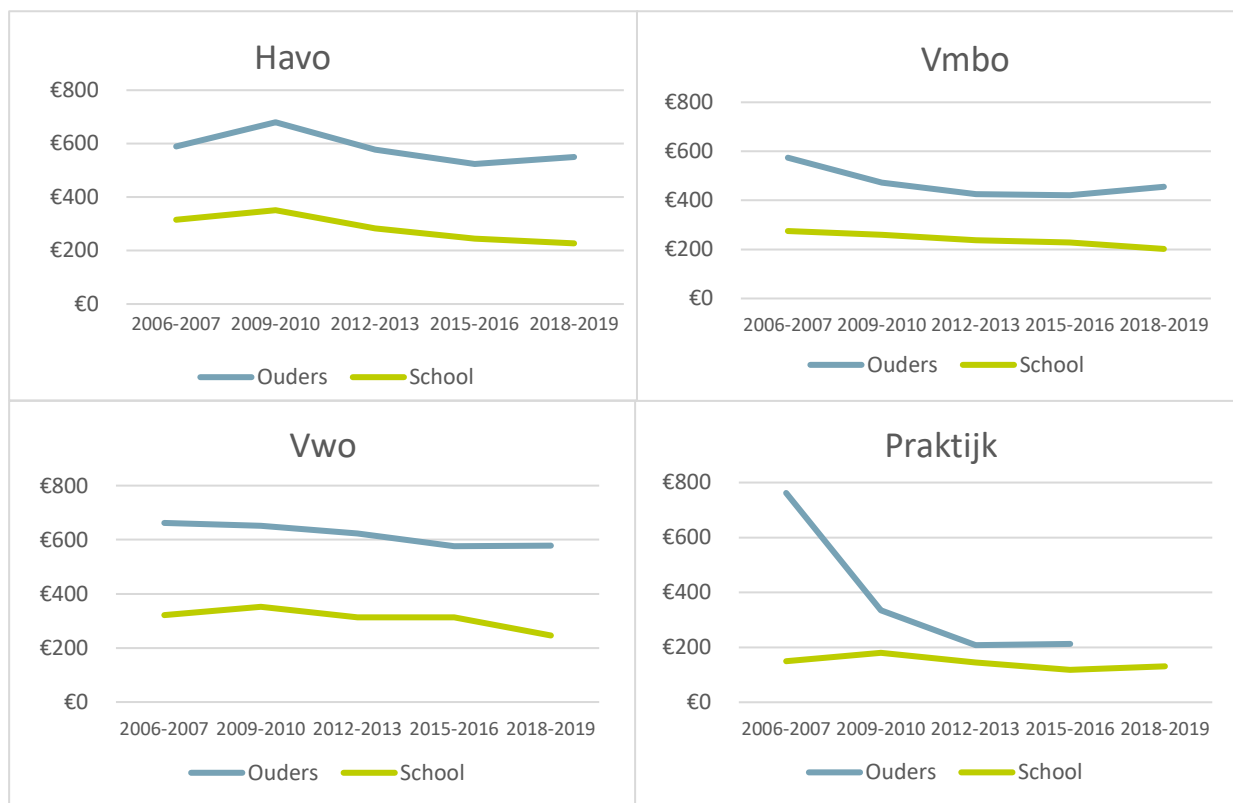
[#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders [@] De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

4.2 Schoolkosten vo: ontwikkeling

Om de ontwikkeling van de totale schoolkosten in het voortgezet onderwijs inzichtelijk te maken, is naast de huidige meting gebruik gemaakt van een aantal voorgaande metingen. Als startpunt is het schooljaar 2006-2007 genomen. Dit is de eerste meting in het voortgezet onderwijs die een beeld geeft van de schoolkosten volgens zowel ouders als scholen. In de jaren daarna is dat herhaald, waardoor er momenteel vijf metingen met elkaar vergeleken kunnen worden. De bedragen uit voorgaande metingen zijn gecorrigeerd voor inflatie zodat alle schoolkosten op het huidige prijspeil zijn weergegeven. Het resultaat daarvan is weergegeven in figuur 4.1 en tabel 4.2. De totale schoolkosten in het voortgezet onderwijs zijn volgens ouders en scholen voor vmbo sinds het schooljaar 2006-2007 gedaald. Wel zijn de kosten voor vmbo volgens ouders, ten opzichte van de vorige meting, licht gestegen. Voor havo en vwo is

niet een dergelijke eenduidige trend aanwijsbaar. Daar lijken de kosten de laatste jaren stabiel tot licht gestegen. Vwo-opleidingen zijn het duurst binnen het voortgezet onderwijs gevolgd door het havo, het vmbo en het praktijkonderwijs.

Figuur 4.1 Ontwikkeling schoolkosten ouders en instellingen

Tabel 4.2 Ontwikkeling totale kosten

	2006-2007*	2009-2010*	2012-2013*	2015-2016*	2018-2019
Scholen					
Praktijk	€150	€180	€145	€118	€131
Vmbo	€275	€260	€238	€229	€202
Havo	€315	€351	€283	€245	€227
Vwo	€321	€352	€313	€313	€246
Ouders					
Praktijk	€762	€335	€208	€212	-
Vmbo	€574	€473	€426	€421	€456
Havo	€590	€680	€578	€524	€550
Vwo	€662	€651	€623	€576	€578

*Bedragen zijn gecorrigeerd voor inflatie

4.3 Schoolkosten vo: opbouw

De totale schoolkosten in het voortgezet onderwijs zijn uit verschillende onderdelen opgebouwd. We hebben – conform de eerdere metingen - daarbij de volgende indeling aangehouden: vrijwillige ouderbijdrage, aanvullende bijdragen voor excursies en reisjes, aanvullende bedragen voor gereedschappen, leermiddelen en materialen en aanvullende bedragen voor ICT-benodigdheden. De aanvullende bijdragen voor speciale programma's en tweetalig onderwijs zijn niet opgenomen in de totale kosten, omdat deelname aan deze programma's een vrijwillige keuze van ouders is.

Tabel 4.3 Gemiddelde kosten VO-instellingen

		Gemiddelde	Gemiddelde van scholen die een bijdrage vragen (excl. €0,-)	
Totaal	Praktijk	€131	€133	n=78
	Vmbo	€202	€207	n=280
	Havo	€227	€233	n=225
	Vwo	€246	€252	n=233
Vrijwillige ouderbijdrage	Praktijk	€62	€66	n=73
	Vmbo	€93	€97	n=271
	Havo	€99	€101	n=219
	Vwo	€101	€103	n=227
Extra schoolactiviteiten (o.a. excursies en reisjes)	Praktijk	€73	€85	n=55
	Vmbo	€80	€100	n=225
	Havo	€100	€122	n=189
	Vwo	€114	€137	n=196
Gereedschappen, leermiddelen en materialen	Praktijk	€8	€23	n=21
	Vmbo	€18	€44	n=105
	Havo	€14	€36	n=73
	Vwo	€13	€37	n=73
ICT	Praktijk	€5	€50	n=7
	Vmbo	€22	€95	n=62
	Havo	€22	€97	n=48
	Vwo	€26	€112	n=50
Speciale programma's	Geen onderscheid niveau	€64	€155	n=166
TTO	Vmbo	€245	n.v.t.	
	Havo	€371	n.v.t.	
	Vwo	€388	n.v.t.	

Vrijwillige ouderbijdrage

De vrijwillige ouderbijdrage is de meest voorkomende kostenpost voor ouders van studenten in het voortgezet onderwijs. Bijna 90 procent van de ouders heeft hiervoor kosten gemaakt, die variëren van enkele euro's tot honderden euro's. De gemiddelde ouderbijdrage is berekend conform de methodiek in voorgaande metingen. Dit houdt in dat er is gemiddeld over alle ouders, ook degenen die geen kosten hebben opgegeven/gevraagd.¹³ De vrijwillige ouderbijdrage is gemiddeld het hoogst in het vwo (€112), gevolgd door het havo (€96) en vmbo (€82). Dit verband is consistent binnen de verschillende edities van de Schoolkostenmonitor. De vrijwillige ouderbijdrage is, volgens ouders, voor alle drie de onderwijsniveaus significant gestegen ten opzichte van de vorige meting¹⁴. Dit wordt verklaard door het feit dat het aandeel ouders dat geen kosten maakt voor de vrijwillige ouderbijdrage fors gedaald is. Voor alle onderwijsniveaus was dit in de vorige meting circa 30 procent, in de huidige meting is dat circa 10 procent. De kosten van de vrijwillige ouderbijdrage volgens instellingen zijn, in vergelijking met de kosten die ouders opgeven, een stuk lager. De vrijwillige ouderbijdrage volgens de instellingen is gemiddeld het hoogst in het vwo (€101), gevolgd door het havo (€99), het vmbo (€93) en praktijkonderwijs (€62) en verschilt per niveau weinig tussen de onderbouw en bovenbouw.

Tabel 4.4 Gemiddelde kosten en spreiding vrijwillige ouderbijdrage

	Ouders [#]				Scholen [@]		
	Vmbo	Havo	Vwo	Pro	Vmbo	Havo	Vwo
€0	12%	10%	10%	6%	3%	3%	3%
€1 - €50	29%	27%	23%	49%	18%	17%	17%
€51 - €100	34%	33%	30%	31%	48%	47%	47%
€101 - €200	19%	23%	26%	12%	21%	25%	26%
Meer dan €200	5%	7%	11%	1%	8%	8%	8%
Gemiddeld bedrag	€82	€96	€112	€62	€93	€99	€101
n	469	579	919	78	284	225	233

[#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders [@] De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

De activiteiten, producten en diensten waarvoor de vrijwillige bijdrage wordt gebruikt, verschillen per school (Tabel 4.5). Inkomsten uit de vrijwillige ouderbijdrage worden vooral gebruikt om feesten en vieringen en buitenschoolse activiteiten te bekostigen.

¹³ Ouders die niet weten of ze een vrijwillige ouderbijdrage hebben betaald, zijn wel buiten beschouwing gelaten.

Tabel 4.5 Besteding vrijwillige ouderbijdrage

	Percentage scholen*
School vraagt geen ouderbijdrage	4%
Buitenschoolse- of extra activiteiten	83%
Kluisjes	49%
Feesten en vieringen	71%
Ouderraad, medezeggenschapsraad en studentenraad	35%
Sport, ontspanning en toneel	59%
Mediatheek, bibliotheek en open leercentrum	33%
Drukwerk voor studenten, ouders etc. zoals de schoolkrant	27%
Verzekeringen	32%
Identiteitsgebonden activiteiten	19%
Automatisering en ICT (bijvoorbeeld Wifi toegang)	17%
Kopieer- of printkosten	15%

*Meerdere antwoorden mogelijk

Ongeveer negen op de tien ouders geven aan geïnformeerd te zijn over de hoogte van de vrijwillige ouderbijdrage, acht op de tien is geïnformeerd over de besteding van de vrijwillige ouderbijdrage. Hierin is nauwelijks verschil te zien tussen verschillende onderwijsniveaus binnen het voortgezet onderwijs. Ouders worden voornamelijk op de hoogte gebracht van de hoogte en besteding van de vrijwillige ouderbijdrage door scholen via een (nieuws)brief.

Kortingen of vrijstellingen op de vrijwillige ouderbijdrage komen nauwelijks voor in het voortgezet onderwijs. Van alle ouders krijgt twee procent korting en twee procent een volledige vrijstelling. Voor zover er kortingen worden gegeven, gebeurt dat veelal op basis van het hebben van meerdere kinderen op dezelfde school en vanwege de hoogte van het inkomen. Een vrijstelling wordt vooral verkregen op basis van de hoogte van het gezinsinkomen.

Over het beleid van scholen rondom de vrijwillige ouderbijdrage hebben ouders op een aantal stellingen gereageerd, door middel van aan te geven in hoeverre ze het ermee eens of oneens zijn. De uitkomsten daarvan zijn weergegeven in onderstaande tabel. Ouders van vo-leerlingen weten vaak niet hoe het precies zit met het uitsluiten van leerlingen, het sturen van aanmaningen of het accepteren van lagere vrijwillige ouderbijdragen dan gevraagd door de school. Wat wel heel duidelijk blijkt is dat het merendeel van de ouders de vrijwillige ouderbijdrage niet als vrijwillig ervaart en zich dus verplicht voelt om het te betalen.

Tabel 4.6 Oordelen vrijwillige ouderbijdrage (ouders)

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Noch mee eens, noch mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens	Weet ik niet
Onze school sluit kinderen uit van bepaalde activiteiten indien de vrijwillige ouderbijdrage niet is betaald	18%	15%	8%	12%	6%	41%
Onze school stuurt een aanmaning of schakelt een incassobureau in indien de vrijwillige ouderbijdrage niet is betaald	16%	10%	6%	8%	3%	57%
Ik ervaar de vrijwillige ouderbijdrage daadwerkelijk als vrijwillig en voel me niet verplicht om te betalen	31%	34%	13%	12%	7%	3%
De school accepteert het wanneer ouders een lagere vrijwillige ouderbijdrage doen dan gevraagd	4%	4%	8%	11%	5%	68%

Gereedschappen en materialen

Door de Wet Gratis Schoolboeken betalen ouders in het vo geen kosten voor schoolboeken. Scholen ontvangen hiervoor bekostiging van de overheid. Scholen mogen ouders wel vragen om een bijdrage voor aanvullende leermiddelen of om deze zelf aan te schaffen. Bij aanvullende leermiddelen kan gedacht worden aan gereedschappen en materialen zoals een laboratoriumjas, veiligheidsbril, agenda, schriften en tekenmaterialen. Maar ook overige kosten zoals de huur van de kluis of studie- en beroepsvoorlichtingsmaterialen.

De kosten voor gereedschappen en materialen volgens ouders komen in schooljaar 2018-2019 gemiddeld uit rond €40 en verschillen nauwelijks per onderwijsniveau. Ondanks dat de gemiddelden volgens ouders nauwelijks afwijken ten opzichte van de vorige meting is er wel sprake van een statistisch verschil. Dat wordt verklaard door het gedaalde aandeel ouders dat aangeeft geen kosten te maken voor gereedschappen en materialen. In de huidige meting betreft dat 15 procent van de ouders, terwijl dat in de vorige meting nog 31 procent was.

De kosten voor leermiddelen en materialen zijn volgens scholen aanzienlijk lager ten op zichte van de kosten volgens ouders. Ruim de helft van de scholen geeft aan geen bijdrage te vragen voor aanvullende gereedschappen en materialen. Dit kan mogelijk verklaard worden door het hoge percentage scholen (70%) dat ouders vraagt om zelf (aanvullende) leermiddelen, materialen of gereedschappen aan te schaffen. De (aanvullende) materialen die ouders zelf moeten aanschaffen variëren tussen alledaagse schoolbenodigdheden als een rekenmachine, agenda of atlas tot het aanschaffen van een werkkleding. Bijna een derde van de scholen (29%) geeft aan dat ze alternatieve leermiddelen van verschillende prijsklassen aanbieden. De meeste scholen benoemen dat ouders zelf een keuze voor diverse materialen en leermiddelen kunnen maken. Minder dan de helft van de scholen (42%) biedt een kosteloos alternatief als ouders (aanvullende) leermiddelen, materialen of gereedschappen niet kunnen of willen betalen.

Tabel 4.7 Gemiddelde kosten en spreiding gereedschappen en materialen

	Ouders [#]				Scholen [@]		
	Vmbo	Havo	Vwo	Pro	Vmbo	Havo	Vwo
€0	19%	16%	15%	70%	60%	63%	64%
€1 - €25	29%	28%	28%	23%	16%	19%	18%
€26 - €50	29%	36%	36%	3%	15%	11%	11%
€51 - €100	14%	14%	15%	4%	8%	5%	5%
Meer dan €100	9%	5%	6%	0%	2%	3%	3%
Gemiddeld bedrag	€45	€41	€43	€8	€18	€26	€26
n	499	609	951	69	262	195	201

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders [@] De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

ICT-benodigheden

Het aandeel ouders dat in schooljaar 2018-2019 aangeeft kosten te hebben gemaakt voor ICT ligt rond 60 procent, waarbij er kleine verschillen zijn tussen onderwijsniveau. Op het havo en het vwo is dit 65 procent, op het vmbo is dit 58 procent. De gemiddelde kosten voor ICT vallen volgens ouders, voor het havo (€162) iets hoger uit dan voor vwo (€155) en nog iets hoger dan voor vmbo (€134). Dat is een ander patroon dan bij de vorige meting, waar de kosten per onderwijsniveau nagenoeg gelijk aan elkaar waren. De gemaakte ICT-kosten zijn significant hoger in het eerste leerjaar dan in de daaropvolgende leerjaren voor zowel het vmbo, het havo als het vwo (Tabel B2.1).

In vergelijking met de vorige meting zijn de kosten voor ICT ook vo-breed gestegen. Dit heeft enerzijds te maken met het feit dat er hogere bedragen voor ICT zijn opgegeven door ouders en tegelijkertijd meer ouders kosten maken voor ICT als onderdeel van de digitalisering van het onderwijs. Dit wordt bevestigd doordat ongeveer de helft van de ouders aangeeft dat de aanschaf van bepaalde ICT-middelen verplicht wordt gesteld door de school. Het is voor ouders vaak onduidelijk wat de consequentie is als ouders de ICT-middelen niet kunnen of willen aanschaffen. Blijkbaar voorkomen ze een dergelijke situatie liever en schaffen ze de laptop of tablet aan.

De kosten voor ICT-benodigheden volgens instellingen vallen aanzienlijk lager uit, in vergelijking met de kosten voor ICT-benodigheden ouders. Van de scholen die aangeven een bijdrage te vragen voor gereedschappen en materialen zijn de kosten het hoogst voor het vwo (€112) gevolgd door het havo (€97) en het vmbo (€95). De kosten zijn het laagst binnen het praktijkonderwijs (€23). De kosten binnen alle niveaus zijn hoger in de onderbouw, in vergelijking met de bovenbouw.

Zeven op de tien scholen (72%) vraagt ouders hiernaast om zelf ICT-middelen aan te schaffen. De meeste scholen die ouders vragen om zelf ICT-middelen aan te schaffen, vragen ouders om een laptop (65%) of tablet (32%) aan te schaffen. Ruim de helft van de scholen (56%) geeft aan ICT-middelen van verschillende prijsklassen aan te bieden. Voor de aanschaf van een laptop of tablet worden er vaak minimumeisen gesteld, maar is de aanschaf van het type laptop de keuze van ouders. De meeste scholen (84%) bieden, wat betreft ICT-middelen, een kosteloos alternatief als ouders deze middelen niet willen of kunnen aanschaffen. Veel scholen geven aan een laptop in bruikleen aan te bieden of computers op school te hebben waar leerlingen gebruik van kunnen maken.

Tabel 4.8 Gemiddelde kosten en spreiding ICT-benodigdheden

	Ouders [#]				Scholen [@]		
	Vmbo	Havo	Vwo	Pro	Vmbo	Havo	Vwo
€0	42%	35%	35%	91%	77%	77%	77%
€1 - €100	29%	29%	28%	9%	16%	16%	16%
€101 - €250	6%	9%	11%	0%	6%	4%	4%
€251 - €500	14%	15%	15%	0%	2%	2%	3%
Meer dan €500	9%	12%	10%	0%	0%	0%	0%
Gemiddeld bedrag	€134	€162	€155	€5	€22	€22	€26
n	487	598	931	75	265	208	217

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders [@] De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

Extra schoolactiviteiten (reizen en excursies)

De kosten voor extra schoolactiviteiten kunnen deel uitmaken van de vrijwillige ouderbijdrage. Er zijn ook scholen die deze kosten apart in rekening brengen. Er is om deze reden, naast de ouderbijdrage, apart gevraagd naar de kosten voor extra schoolactiviteiten, zoals binnen- en buitenlandse excursies, werkbezoeken aan bedrijven en uitwisselingen van leerlingen.

De gemiddelde bedragen voor extra schoolactiviteiten nemen toe met het onderwijsniveau, zie onderstaande tabel. In het vmbo zijn deze kosten het laagst, in het vwo het hoogst. Ook zijn de kosten van extra schoolactiviteiten in de bovenbouw hoger dan in de onderbouw (Tabel B2.1 en B2.2). De vorige meting van de schoolkostenmonitor gaf dezelfde uitkomsten. De verklaring hiervoor ligt in het feit dat in de bovenbouw vaker buitenlandse excursies plaatsvinden die duurder zijn dan de binnenlandse excursies die veelal in de onderbouw plaatsvinden.

De kosten voor extra schoolactiviteiten volgens ouders zijn significant gestegen voor alle onderwijsniveaus. Dit wordt verklaard door een daling in het aandeel ouders dat geen kosten maakt voor extra schoolactiviteiten (circa 25 procent in de huidige meting ten opzichte van circa 40 procent in de vorige meting).

Tabel 4.9 Gemiddelde kosten en spreiding extra schoolactiviteiten

	Ouders [#]				Scholen [@]		
	Vmbo	Havo	Vwo	Pro	Vmbo	Havo	Vwo
€0	25%	24%	22%	14%	20%	18%	17%
€1 - €100	24%	28%	28%	58%	44%	37%	32%
€101 - €250	18%	14%	17%	27%	33%	41%	42%
€251 - €500	29%	25%	19%	2%	3%	4%	9%
Meer dan €500	4%	8%	14%	0%	0%	0%	0%
Gemiddeld bedrag	€176	€191	€216	€73	€80	€100	€114
n	490	594	943	64	281	230	236

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders [@] De bedragen zijn de gemiddeld over *alle* scholen

Los van de hoogte van de kosten voor extra schoolactiviteiten zijn ouders bevestigd over het beleid van scholen rondom uitstapjes en vieringen. Driekwart van de ouders geeft aan dat scholen verplichte kosten in rekening brengen voor bepaalde uitstapjes en/of vieringen. Ruim de helft (55%) van de ouders weet echter niet wat de consequenties zijn van het niet betalen van de verplichte kosten van een uitstapje. Voor vieringen is dit zelf 65 procent.

De kosten voor met name buitenlandse reizen en excursies kunnen flink oplopen. Dit kan een reden zijn voor ouders om een kind niet mee te laten gaan op reizen en excursies. Daarom is aan scholen gevraagd naar het percentage leerlingen dat niet mee gaat op reizen en excursies vanwege de kosten. Dit percentage varieert tussen de 0 en 50% met een gemiddelde van 7 procent. Minder dan de helft van de scholen (42%) geeft aan excursies en reizen van verschillende prijsklassen aan te bieden, zodat ouders daarin een keuze hebben. Van de scholen die geen alternatieven aanbieden, wordt veelal aangegeven dat de school of de groep hier te klein voor is. Driekwart van de scholen (78%) biedt een kosteloos alternatief als leerlingen niet kunnen/willen deelnemen aan reizen en excursies. Op de meeste scholen is dit alternatief een aangepast programma of een aangepaste activiteit op school.

Benodigheden voor de hele opleiding (ouders)

In de kosten voor ouders zoals behandeld tot zover ging het voornamelijk om jaarlijks terugkomende kosten. Daarnaast kan er ook sprake zijn van kosten die eenmalig worden gemaakt voor benodigheden die in principe bedoeld zijn voor de gehele opleiding, zoals woordenboeken, atlanten en (grafische) rekenmachines.¹⁵ Voor vmbo zijn deze kosten hoger in leerjaar 1 dan in andere leerjaren. Voor vwo is dit verschil matig significant. Voor havo is geen significant verschil tussen leerjaar 1 en andere leerjaren (Tabel B2.1).

Van alle ouders van leerlingen in het vo geeft 71 procent aan eenmalige kosten te maken. Tussen onderwijsniveaus zijn hierin kleine verschillen: 60 procent van de ouders van vmbo-leerlingen, 76 procent van havo-leerlingen en 68 procent van vwo-leerlingen. De eenmalige kosten vallen in het schooljaar 2018-2019 gemiddeld ongeveer even hoog uit als voor het schooljaar 2015-2016. Desondanks is er voor havo en vwo sprake van een subtiele significante stijging, doordat de verdeling van de kosten anders is o.a. doordat het aandeel ouders, dat geen eenmalige kosten maakt, gedaald is.

Tabel 4.10 Gemiddelde kosten en spreiding eenmalige kosten ouders

	Vmbo	Havo	Vwo
€0	40%	26%	32%
€1 - €25	27%	12%	12%
€26 - €50	15%	10%	8%
€51 - €100	12%	15%	15%
Meer dan €100	6%	37%	32%
Gemiddeld bedrag	€29	€77	€66
n	493	612	951

¹⁵ Bij de scholen zijn deze eenmalige kosten niet apart opgevraagd i.v.m. risico op dubbeltelling. Eenmalige zijn nu opgegeven bij de kosten voor het eerste of tweede jaar van een opleiding.

Schaduwonderwijs

In totaal geeft 18 procent van alle ouders aan kosten te hebben gemaakt voor bijles, huiswerkbegeleiding en/of examentraining. Het bedrag dat hiervoor is ingevuld, loopt uiteen van enkele euro's tot enkele duizenden euro's. De kosten voor schaduwonderwijs, gemiddeld over alle ouders, zijn weergegeven in onderstaande tabel. De gemiddelde kosten voor bijles en huiswerkbegeleiding zijn het hoogst in het havo, gevolgd door het vwo en daarna vmbo. Ouders van havo-kinderen geven ook het vaakst aan gebruik te hebben gemaakt van bijles, huiswerkbegeleiding of examentraining.

De gemiddelde kosten zijn licht gestegen ten opzichte van de vorige meting. Dit komt door het feit dat procentueel meer ouders gebruik hebben gemaakt van schaduwonderwijs.

Tabel 4.11 Kosten schaduwonderwijs

Onderwijsniveau	Meting 2018-2019 [#]	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
Vmbo	€29	€14	**
Havo	€64	€36	**
Vwo	€40	€28	**

[#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders. [^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841)

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel 4.12 Gemiddelde kosten en spreiding schaduwonderwijs ouders

	Vmbo	Havo	Vwo
€0	87%	73%	80%
€1 - €25	3%	5%	4%
€26 - €50	2%	4%	3%
€51 - €100	1%	3%	2%
Meer dan €100	7%	15%	10%
Gemiddeld bedrag	€29	€64	€40
n	431	566	900

Aan de ouders die gebruik hebben gemaakt van schaduwonderwijs voor hun kind is gevraagd op wiens initiatief dat is gebeurd, door wie het is georganiseerd, waar het heeft plaatsgevonden en voor hoe lang. Bijlessen zijn meestal geïnitieerd op eigen initiatief van ouders, vaak georganiseerd door de school zelf en vindt vaak enkele maanden plaats. Ook huiswerkbegeleiding vindt vooral plaats op eigen initiatief van ouders, maar wordt net zo vaak georganiseerd door school als door een huiswerkbegeleidingsinstituut. Huiswerkbegeleiding vindt vooral plaats op school en duurt enkele maanden. Van examentraining wordt veelal gebruik gemaakt op advies van school of de leraar en wordt meestal door één of enkele keren door de school georganiseerd (vlak voor examens).

Overige kosten

In de huidige schoolkostenmonitor is ouders wederom de mogelijkheid geboden om kosten op te geven waar niet expliciet naar is gevraagd, maar die wel kunnen worden gemaakt. Bijna 90 procent van alle ouders heeft gebruik gemaakt van deze mogelijkheid en heeft bij de kosten een beschrijving gegeven. Op basis van die beschrijving is allereerst bepaald of deze kosten toch niet bij één van de uitgevraagde

categorieën behoren. Op het moment dat dat het geval was, zijn deze opgeteld bij de specifieke categorie waartoe die kosten behoren. Alle resterende kostenposten zijn tot de categorie overige kosten gerekend.

De categorie overige kosten bevat uiteenlopende kosten. Een kostenpost die relatief veel voorkomt is alles wat te maken heeft met een opslag op het reguliere onderwijs en dus optioneel is. Voor deelname aan bijvoorbeeld tweetalig onderwijs of een topklas wordt een verplichte jaarlijkse bijdrage betaald door ouders. Ook komt het relatief vaak voor dat ouders kosten rondom sport opgeven. Het gaat dan om onder andere extra sportklassen, sportoriëntatie en topsportbegeleiding. Kosten die relatief minder vaak voorkomen (en vaak niet optioneel zijn) zijn kosten voor schoolpassen, schoolfoto's, bijdragen voor bibliotheek of mediatheek, bijdragen of contributie voor ouderraad/-vereniging en verzekeringen voor onder andere iPads/laptops en ongevallen.

De overige kosten zijn het hoogst in het vwo en het laagst in het vmbo, zie onderstaande tabel. Dit patroon was ook zichtbaar in de vorige meting. Voor vmbo en havo zijn de kosten licht gestegen, voor vwo iets meer. Omdat overige kosten een veelheid aan uitgaven bevat, is het moeilijk om na te gaan wat hiervan de oorzaak is. Hier speelt in ieder geval mee dat het aandeel ouders dat overige kosten maakt fors gestegen is.

Tabel 4.13 Overige kosten (opgave ouders)

Onderwijsniveau	Meting 2018-2019 [#]	Meting 2015-2016 [^]	Verskil [§]
Vmbo	€57	€52	**
Havo	€76	€66	**
Vwo	€119	€80	**

[#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders. [^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841)

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel 4.14 Gemiddelde kosten en spreiding overige kosten ouders

	Vmbo	Havo	Vwo
€0	14%	14%	14%
€1 - €25	25%	19%	18%
€26 - €50	25%	22%	21%
€51 - €100	22%	25%	20%
Meer dan €100	14%	19%	28%
Gemiddeld bedrag	€57	€76	€119
n	512	608	959

Een apart onderdeel bij overige kosten betreft specifieke programma's die deels optioneel voor ouders zijn. Binnen de huidige schoolkostenmonitor zijn hiernaast ook de kosten voor het tweetalig onderwijs binnen het voortgezet onderwijs in kaart gebracht. De gemiddelde kosten voor tweetalig onderwijs zijn volgens scholen €245 in het vmbo, €371 in het havo en €388 in het vwo. Volgens ouders, waarvan de meeste kinderen hebben die tweetalig onderwijs volgen op vwo-niveau, zijn de kosten voor tweetalig

ouderwijs gemiddeld €406. Verdere uitwerkingen van de kosten, de besteding en het schoolbeleid omtrent tweetalig onderwijs zijn verwerkt in een aparte rapportage.¹⁶

Tabel 4.15 Kosten specifieke programma's opgave scholen (geen onderscheid schooltype)

	Gemiddelde	Gemiddelde van scholen die een bijdrage vragen (excl. €0,-)	
Cambridge Engels	€64	€192	n=115
Musicalstroom	€6	€101	n=14
Sportstroom	€28	€121	n=69
Anders	€39	€136	n=92

Reiskosten

Een kostenpost voor ouders waar de school geen invloed op heeft, zijn reiskosten. Deze kosten zijn net zoals bij de vorige metingen niet meegeteld bij de totale schoolkosten. Omdat het wel degelijk kosten zijn voor ouders is hier apart naar gevraagd. Enerzijds om te voorkomen dat ouders deze kosten zelf opgeven bij andere kostenposten, anderzijds om de ontwikkeling van de reiskosten te volgen.

De gemiddelde afstand van huis naar de meest bezochte schoollocatie is ongeveer 6,5 kilometer en verschilt niet veel tussen onderwijsniveaus. Dit is iets lager dan in de vorige meting (toen 9 kilometer). De kleine verschillen in gemiddelde afstand naar school vertaalt zich in zeer kleine verschillen in het gebruikte vervoersmiddel; zie onderstaande tabel. Het merendeel van de leerlingen gaat met de fiets naar school. Reizen met het openbaar vervoer komt relatief het meest voor in het vmbo. Dit komt overeen met de vorige meting van de schoolkostenmonitor.

Tabel 4.16 Woon-schoolverkeer (opgave ouders)

Onderwijsniveau	Fiets	Openbaar vervoer	Overig
Vmbo	85%	9%	6%
Havo	87%	5%	7%
Vwo	92%	4%	4%

De gemiddelde jaarlijkse kosten voor het openbaar vervoer zijn relatief het hoogst in het vmbo, zie onderstaande tabel. Dit is te verklaren doordat vmbo'ers relatief vaker met het openbaar vervoer reizen ten opzichte van havisten en vwo'ers. In het vwo zijn de ov-reiskosten het laagst, namelijk gemiddeld €29 op jaarbasis. De ov-kosten voor havo en vwo wijken niet af van de vorige meting. Voor vmbo zijn de ov-kosten gestegen met gemiddeld €20.

¹⁶ Berg, E. van den, Ploeg, S. van der, Suijkerbuijk, A. (2019). Kosten voor tweetalig onderwijs in het vo. Amsterdam/Utrecht: SEO Economisch Onderzoek/Oberon.

Tabel 4.16 Reiskosten (opgave ouders)

Onderwijsniveau	Meting 2018-2019 [#]	Meting 2015-2016 [^]	Verskil [§]
Vmbo	€72	€52	*
Havo	€41	€43	n.s.
Vwo	€29	€28	n.s.

[^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841)

[#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders.

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel 4.17 Gemiddelde kosten en spreiding reiskosten

	Ouders		
	Vmbo	Havo	Vwo
€0	91%	95%	96%
€1 - €25	0%	0%	0%
€26 - €50	0%	0%	0%
€51 - €100	0%	0%	0%
Meer dan €100	9%	5%	4%
Gemiddeld bedrag	€72	€41	€29
n	513	605	948

De reiskosten zijn nauwelijks van invloed op de schoolkeuze. Van de ouders geeft 89 procent aan dat zij de reiskosten niet hebben meegewogen in hun schoolkeuze. Een klein aantal ouders ontvangt een reiskostenvergoeding voor hun kind, maar omdat dit over hele kleine aantallen gaat rapporteren we hierover geen bedragen.

4.4 Schoolkosten vo: vergelijking opgave ouders en school

De hoogte van de schoolkosten is zowel aan ouders als aan scholen gevraagd. Het is interessant om na te gaan of zij verschillend rapporteren over de schoolkosten. Voor de vergelijking van de opgave van ouders en scholen is er bij de scholen een berekening van de gewogen gemiddelde kosten gemaakt.¹⁷ In tabel 4.18 zijn de totale schoolkosten weergegeven voor zowel ouders als scholen. Hieruit blijkt dat ouders aanzienlijk hogere kosten aangeven dan scholen. Dit is conform de bevindingen van vorige metingen van de schoolkostenmonitor Bij zowel de scholen als de ouders zijn de totale kosten het hoogst in het vwo, gevolgd door het havo en vmbo.

Ouders geven hogere bedragen op dan scholen voor de ouderbijdrage, gereedschappen en materialen, ICT-benodigheden en extra schoolactiviteiten (o.a. reizen en excursies). Dit kan, overeenkomend met

¹⁷ Daarmee is de opgave van de gemiddelde kosten van ouders beter vergelijkbaar met de gemiddelde kosten van de scholen. Een toets op verschillen tussen de (ongewogen) gemiddelden van ouders en de (gewogen) gemiddelden van scholen zou een verkeerd beeld geven omdat de eenheden (en daarmee de spreiding) niet goed vergelijkbaar zijn. Het is namelijk niet zo dat we het gewogen gemiddelde verkrijgen door per school een correctie op de schoolkosten toe te passen. Er bestaat ook niet zoiets als gewogen schoolkosten per school. Dat zou wel nodig zijn voor het kunnen berekenen van de spreiding rondom een gemiddelde en het kunnen toetsen van verschillen. Daarom presenteren we geen toets op verschillen van deze gemiddelden.

het po, mogelijk verklaard worden doordat scholen bijvoorbeeld niet vragen om bepaalde ICT-middelen of materialen aan te schaffen, maar dat ouders deze wel nodig achten. Hiernaast geven scholen vaak de kosten van de goedkoopste ICT-benodigdheden en materialen weer, terwijl ouders in werkelijkheid mogelijk ook duurdere alternatieven afnemen.

Tabel 4.18 Vergelijking totale schoolkosten tussen ouders en instellingen

Onderwijsniveau	Ouders*	Scholen@
Praktijk	-	€13
Vmbo	€456	€93
Havo	€550	€170
Vwo	€578	€191

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders @ De bedragen zijn gemiddeld over *alle* scholen

Tabel 4.19 Vergelijking kosten vrijwillige ouderbijdrage

Onderwijsniveau	Ouders#	Scholen@
Praktijk	-	€5
Vmbo	€82	€39
Havo	€96	€71
Vwo	€112	€76

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders @ De bedragen zijn gemiddeld over *alle* scholen

Tabel 4.20 Vergelijking kosten gereedschappen en materialen

Onderwijsniveau	Ouders#	Scholen@
Praktijk	-	€1
Vmbo	€45	€7
Havo	€41	€8
Vwo	€43	€9

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders @ De bedragen zijn gemiddeld over *alle* scholen

Tabel 4.21 Vergelijking kosten ICT-benodigdheden

Onderwijsniveau	Ouders#	Scholen@
Praktijk	-	€1
Vmbo	€134	€13
Havo	€162	€16
Vwo	€155	€18

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders @ De bedragen zijn gemiddeld over *alle* scholen

Tabel 4.22 Vergelijking kosten extra schoolactiviteiten (o.a. reizen en excursies)

Onderwijsniveau	Ouders#	Scholen@
Praktijk	-	€6
Vmbo	€176	€34
Havo	€191	€74
Vwo	€216	€88

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders @ De bedragen zijn gemiddeld over *alle* scholen

4.5 Schoolkosten vo: kortingen, tegemoetkomingen en betalingsgedrag

Kortingen en vrijstellingen

Kortingen of vrijstellingen op de vrijwillige ouderbijdrage komen binnen het voortgezet onderwijs weinig voor. Van de scholen geeft 85 procent nooit een korting of vrijstelling. Op 10 procent van de scholen wordt er een korting gegeven voor het tweede kind. De kortingspercentages voor het tweede kind variëren tussen de 8 en 100 procent met een gemiddelde van 28 procent. Op 10 procent van de scholen wordt er een korting gegeven voor een derde (en eventueel volgende) kind(eren). De kortingspercentages voor een derde (en eventueel volgende) kind(eren) variëren tussen de 10 en 100 procent met een gemiddelde van 37 procent. Slechts 3 procent van de scholen geeft een vrijstelling voor het derde kind en eventueel volgende kinderen. Vrijstelling voor het tweede kind komt op slechts 2 procent van de scholen voor.

Tegemoetkomingen in de schoolkosten door scholen

Bijna de helft van de scholen (46%) geeft aan dat zij een voorziening hebben voor extra financiële tegemoetkoming naar ouders ter vermindering van de schoolkosten. De voorzieningen die zij hebben zijn weergegeven in tabel 4.23. Een derde van de scholen die een voorziening heeft, biedt op verzoek van ouders een ad hoc regeling. Ook blijkt een derde van de scholen een schoolfonds te hebben of een voorziening te hebben die op aanvraag beschikbaar is.

Tabel 4.23 Voorzieningen ter tegemoetkoming in de schoolkosten*

Voorziening	% van de scholen
Geen voorziening	54%
Ad hoc verstrekking op verzoek	17%
Voorziening die op aanvraag beschikbaar is	15%
Schoolfonds	16%
Anders	15%

*Meerdere antwoorden mogelijk

De meeste scholen (83%) geven aan ouders te informeren over de voorziening(en) die de school heeft voor extra financiële tegemoetkomingen. Hiervoor wordt meestal gebruik gemaakt van de schoolgids (43%) of de website (40%). Ook maken enkele scholen gebruik van een (nieuws)brief (30%), ouderavonden (26%), of de ouderraad of de medezeggenschapsraad (11%) om ouders hierover te informeren. Van de ouders geeft 16 procent aan geïnformeerd te zijn over de mogelijkheden van een financiële tegemoetkoming door de school. Verder geeft 1 procent van de ouders aan een financiële tegemoetkoming te ontvangen van de school.

4.6 Schoolkosten vo: informatievoorziening

Bijna alle scholen (99%) informeren ouders over de schoolkosten. Het merendeel van de scholen informeert ouders via de website (82%), de schoolgids (81%), via ouderavonden (49%) of via een (nieuws)brief (46%). Het informeren via de ouderraad/ medezeggenschapsraad komt minder vaak voor, namelijk bij 12 procent van de scholen. De meeste scholen informeren nieuwe ouders over de hoogte van schoolkosten via de website (87%). Nieuwe ouders worden ook vaak geïnformeerd door middel van informatie na aanmelding/inschrijving van de leerling (56%) of via open dagen of folders (53%). Op 20

procent van de scholen kunnen nieuwe ouders de informatie over de schoolkosten verkrijgen op aanvraag.

Vrijwel alle scholen geven aan dat ouders betrokken worden bij de besluitvorming over de schoolkosten (91%). Die betrokkenheid loopt meestal via de ouderraad of de medezeggenschapsraad (89%). Hiernaast is het op 18 procent van de scholen mogelijk voor ouders om individueel bezwaar aan te tekenen. Volgens de meerderheid van de scholen (67%) speelt vooral de ouderraad of de medezeggenschapsraad een rol in het informeren van ouders over de gerealiseerde besteding van de schoolkosten. Een kwart van de scholen (27%) legt daarover verantwoording af in het jaarverslag dat ouders kunnen raadplegen. Hiernaast wordt er op enkele scholen gebruik gemaakt van de website (10%), de schoolgids (8%) of ouderavonden (8%) om ouders te informeren over de gerealiseerde besteding van de schoolkosten. Het terugstorten van de teveel betaalde schoolkosten komt op de heft van de scholen voor. Dit is respectievelijk ongeveer 15 en 25 procent minder dan de vorige meting en de meting hiervoor.

Bijna alle ouders geven aan dat ze door de school geïnformeerd zijn over de schoolkosten (93 procent) en wel via diverse informatiekanalen. Zo laat twee derde van de ouders zich informeren over de schoolkosten via een (nieuws)brief van de school en een derde via de schoolwebsite. Het informeren via de schoolgids of via informatieavonden komt minder vaak voor, respectievelijk 26 en 25 procent. Bovendien geeft twee derde van de ouders (zeer) tevreden te zijn over de informatieverstrekking door school rondom de hoogte en de besteding van de schoolkosten.

Ongeveer de helft van de ouders ervaart geen betrokkenheid bij de besluitvorming over de schoolkosten. Dertig procent wordt betrokken via de ouderraad/medezeggenschapsraad. Ongeveer de helft (48 procent) van de ouders in het vo is wel bekend met de rol van de medezeggenschapsraad ten aanzien van de hoogte en besteding van de schoolkosten.

4.7 Schoolkosten vo: oordeel en relatie met schoolkeuze

De jaarlijkse kosten voor ouders van leerlingen in het voortgezet onderwijs kunnen aardig oplopen. In het vmbo, havo en vwo gaat het om gemiddeld vijf- a zeshonderd euro, maar er worden ook bedragen van ruim €1.000 genoemd door ouders. Dit kan een behoorlijke uitgave zijn, zeker voor minder welvarende ouders en in het geval van meerdere kinderen per gezin. Er is daarom gevraagd naar de mening van ouders over de hoogte van de schoolkosten.

De helft van de ouders in het vo vindt de schoolkosten noch hoog, noch laag. Ruim 40 procent vindt de schoolkosten (zeer) hoog en tien procent vindt deze (zeer) laag. Uitsplitsingen naar onderwijsniveau zijn weergegeven in onderstaande tabel, waarin ook de resultaten van de vorige meting zijn opgenomen. Op basis daarvan valt te concluderen dat ouders niet van mening zijn veranderd over de hoogte van de schoolkosten in het vo. Ouders van leerlingen in het vwo en het havo vinden de kosten iets vaker (zeer) hoog ten opzichte van ouders van leerlingen in het vmbo, maar de verschillen zijn klein en niet significant. Ook blijkt dat de mening over de schoolkosten samenhangt met de hoogte van de kosten: hoe hoger de kosten, hoe groter het aandeel van de ouders dat de schoolkosten (zeer) hoog vindt.

Tabel 4.24 Oordeel hoogte schoolkosten (ouders)

Aandeel van de ouders dat schoolkosten (zeer) hoog vindt	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016
Vmbo	36%	35%
Havo	43%	42%
Vwo	44%	38%

Tabel 4.25 Oordeel hoogte schoolkosten (ouders)

Hoogte totale schoolkosten	Zeer laag	laag	Niet hoog, niet laag	Hoog	Zeer hoog
€0	0%	7%	76%	17%	0%
€1 - €250	3%	17%	62%	16%	2%
€251 - €500	1%	7%	53%	33%	6%
€501 - €1.000	0%	3%	42%	44%	11%
Meer dan €1.000	0%	1%	28%	54%	17%
Alle ouders	1%	8%	49%	34%	8%

Rol van schoolkosten bij schoolkeuze

De schoolkosten spelen mogelijk een rol in de schoolkeuze van ouders. Veruit het grootste deel van de ouders geeft aan geen informatie te hebben ingewonnen over de kosten voorafgaand aan de schoolkeuze (79%). Bijna alle ouders (97%) geven daarnaast aan dat de hoogte van de kosten niet van invloed is geweest op de schoolkeuze voor hun kind. Voor 3% is dat wel het geval geweest. Op een gemiddelde vestiging (660 leerlingen) gaat het dan toch om ongeveer 20 leerlingen waarbij de ouders zich bij de schoolkeuze hebben laten leiden door de kosten. De hoogte van de schoolkosten hangt niet samen met de invloed van de kosten op de schoolkeuze.

5 Schoolkosten middelbaar beroepsonderwijs

5.1 Schoolkosten mbo: totaal

In tabel 5.1 is de spreiding van de totale schoolkosten volgens ouders/studenten en instellingen weergegeven. De totale kosten voor BOL-opleidingen zijn, volgens ouders, hoger dan de kosten voor BBL-opleidingen voor zowel niveau 1+2 als niveau 3+4. Er is minder variatie in de totale kosten tussen BOL en BBL-opleidingen volgens instellingen. De totale kosten voor BOL-opleidingen niveau 1+2 zijn hoger dan de BBL-opleidingen niveau 1+2. De totale kosten voor BBL-opleidingen niveau 3+4 zijn hoger dan de BOL-opleidingen niveau 3+4, maar dit verschil is niet significant. Uit tabel 5.1 blijkt hiernaast dat de schoolkosten volgens ouders/studenten aanzienlijk hoger uitvallen dan de schoolkosten die instellingen opgeven. Met name het percentage ouders/studenten dat kosten boven de €500 opgeeft, is hoger dan het percentage instellingen studenten dat kosten boven de €500 opgeeft. In paragraaf 5.4 gaan we nader in op de verschillen tussen ouders en instellingen.

Tabel 5.1 Gemiddelde en spreiding totale kosten

	Ouders/studenten [#]				Instellingen [@]			
	BOL		BBL		BOL		BBL	
	Niveau 1+2	Niveau 3+4	Niveau 1+2	Niveau 3+4	Niveau 1+2	Niveau 3+4	Niveau 1+2	Niveau 3+4
€0	18%	7%	18%	24%	15%	16%	5%	5%
€1 - €500	29%	29%	41%	30%	59%	74%	66%	74%
€501 - €1.000	34%	23%	23%	27%	16%	0%	20%	17%
€1.001 - €1.500	10%	22%	18%	14%	11%	10%	10%	5%
Meer dan €1.500	8%	20%	0%	6%	0%	0%	0%	0%
Gemiddeld bedrag	€596	€901	€490	€559	€384	€375	€325	€421
n	87	799	22	148	27	84	19	41

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten [@]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* instellingen

5.2 Schoolkosten mbo: ontwikkeling¹⁸

De totale gemiddelde schoolkosten zijn gedaald voor BOL-opleidingen niveau 1 en 2, maar deze daling is niet significant. Voor de rest van de leerweg-niveau-combinaties is er een significante stijging van de totale kosten zichtbaar ten opzichte van de vorige meting. De kostenposten die mee zijn genomen in de totale kostenberekening zijn kosten voor studieboeken, vrijwillige ouderbijdrage, gereedschappen en materialen, ICT-benodigdheden, extra activiteiten en benodigdheden voor de gehele opleiding. De stijging van de kosten is vooral toe te wijzen aan de fors gestegen kosten voor ICT.

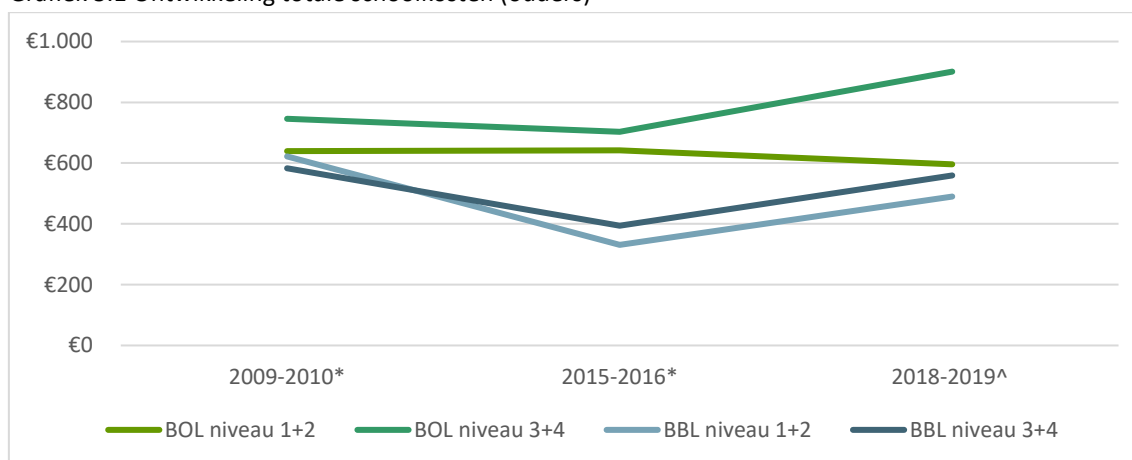
¹⁸ We kijken voor de kostenontwikkeling in het mbo alleen naar de opgave door ouders/studenten, omdat de wijze van bevraging bij instellingen sterk gewijzigd is ten opzichte van de voorgaande metingen.

Tabel 5.2 Ontwikkeling totale schoolkosten (ouders)

Leerweg/niveau	2009-2010*	2015-2016*	2018-2019 (excl. BOL-Groen)	2018-2019 (incl. BOL-Groen)
BOL niveau 1+2	€639	€642	€576	€596
BOL niveau 3+4	€746	€703	€902	€901
BBL niveau 1+2	€622	€331	€479	€490
BBL niveau 3+4	€583	€394	€561	€559

*Bedragen zijn gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

Grafiek 5.1 Ontwikkeling totale schoolkosten (ouders)

*Bedragen zijn gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841). ^Incl. BOL-Groen

5.3 Schoolkosten mbo: opbouw

De totale schoolkosten in het mbo zijn uit verschillende onderdelen opgebouwd. We hebben daarbij de volgende indeling aangehouden: vrijwillige ouder-/studentenbijdrage, aanvullende bijdragen voor excursies en reisesjes, aanvullende bedragen voor leermiddelen en materialen en aanvullende bedragen voor ICT-benodigdheden. Bijdragen voor speciale programma's (bijv. sportstroom, tweetalig onderwijs of Cambridge Engels) zijn niet meegenomen. De gemiddelde bedragen per kostenpost en de totale kosten zijn berekend over alle instellingen, inclusief de instellingen die geen bijdrage vragen binnen deze kostenpost. Om een duidelijk beeld te krijgen van de kosten voor ouders en studenten, op instellingen die wel een bijdrage vragen binnen een kostenpost, is ook het gemiddelde per kostenpost berekend waarbij de instellingen die geen bijdrage vragen niet worden meegerekend (tabel 5.4). Kosten voor schaduwonderwijs en reiskosten zijn niet bekend bij instellingen en worden daarom niet meegenomen in de totale kosten voor vergelijking met instellingen. Ook zijn overige kosten niet meegenomen omdat deze categorie te divers van aard is.

Tabel 5.3 Opbouw kosten volgens instellingen

	Gemiddelde kosten	Gemiddelde van scholen die een bijdrage vragen (excl. €0,-)	
Vrijwillige ouder-/student bijdrage			
BOL niveau 1+2	€30	€102	n=8
BOL niveau 3+4	€34	€155	n=18
BBL niveau 1+2	€7	€63	n=2
BBL niveau 3+4	€10	€78	n=5
Studieboeken			
BOL niveau 1+2	€224	€277	n=21
BOL niveau 3+4	€200	€263	n=63
BBL niveau 1+2	€199	€291	n=13
BBL niveau 3+4	€292	€364	n=32
Gereedschappen en materialen			
BOL niveau 1+2	€86	€202	n=11
BOL niveau 3+4	€69	€152	n=38
BBL niveau 1+2	€97	€194	n=9
BBL niveau 3+4	€84	€172	n=19
ICT-benodigdheden			
BOL niveau 1+2	€30	€350	n=2
BOL niveau 3+4	€41	€145	n=21
BBL niveau 1+2	€22	€175	n=2
BBL niveau 3+4	€52	€143	n=12
Extra activiteiten instellingen (excursies en reizen)			
BOL niveau 1+2	€37	€157	n=5
BOL niveau 3+4	€51	€124	n=26
BBL niveau 1+2	€10	€84	n=2
BBL niveau 3+4	€10	€59	n=6

Vrijwillige ouder-/student bijdrage

In het mbo zijn vrijwillige ouderbijdragen minder gebruikelijk dan in het vo. In het mbo geeft 22 procent van de instellingen aan dit te vragen. In het vo is dat bijvoorbeeld 96 procent. Net als in de vorige meting wordt er bij BOL-opleidingen vaker een vrijwillige bijdrage betaald aan de mbo-instelling dan bij BBL-opleidingen: respectievelijk 26 en 11 procent. In het schooljaar 2015-2016 was dit respectievelijk 31 en tien procent.

De vrijwillige ouder- of studentbijdrage wordt op de meeste opleidingen gebruikt voor buitenschoolse of extra activiteiten (81%). Op een derde van de opleidingen wordt de ouder- of studentbijdrage gebruikt voor feesten en vieringen (35%) en kluisjes (39%).

Tabel 5.4 Bestemming ouder/student bijdrage

	Percentage van de opleidingen die ouder-/ student bijdrage vragen
Buitenschoolse- of extra activiteiten	81%
Kluisjes	39%
Feesten en vieringen	35%
Ouderraad, medezeggenschapsraad en studentenraad	12%
Sport, ontspanning en toneel	8%
Mediatheek, bibliotheek en open leercentrum	8%
Drukwerk voor studenten, ouders etc. zoals de schoolkrant	8%
Verzekeringen	8%
Automatisering en ICT (bijvoorbeeld Wifi toegang)	4%
Anders	15%

De hoogte van de vrijwillige ouder- of studentenbijdrage komt volgens ouders/studenten in het schooljaar 2018-2019 gemiddeld uit op €28 per student. Wanneer er onderscheid wordt gemaakt tussen leerwegen en sectoren zijn er kleine verschillen zichtbaar, zie onderstaande tabel. Het belangrijkste verschil is de gemiddelde ouder- of studentenbijdrage voor een BOL-opleiding in de sector Groen ten opzichte van de andere sectoren. Dit komt omdat 60 procent van de (ouders van) BOL-studenten in de richting Groen een vrijwillige ouderbijdrage heeft betaald, ten opzichte van ongeveer 25 procent bij de andere opleidingsrichtingen. Het is onduidelijk of dit komt doordat groene BOL-opleidingen vaker een bijdrage vragen of dat het een selectie-effect is. Uit de tabel valt tevens op te maken dat de gemiddelde bedragen niet significant verschillen met de vorige meting. Dit geldt ook voor BBL in de richting Zorg en Welzijn waar sprake lijkt te zijn van een forse daling van de kosten voor de vrijwillige ouderbijdrage.

Tabel 5.5 Vrijwillige bijdrage naar sector en leerweg volgens ouders/studenten

Leerweg/sector	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
BOL			
Economie	€24	€30	n.s.
Techniek	€26	€22	n.s.
Zorg en welzijn	€28	€22	n.s.
Groen	€64	-	
BBL			
Economie	€45	€40	n.s.
Techniek	€14	€25	n.s.
Zorg en welzijn	€3	€18	n.s.

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten. [^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel 5.6 Gemiddelde en spreiding vrijwillige bijdrage volgens ouders/studenten[®]

	BOL				BBL		
	Economie	Techniek	Z&W	Groen	Economie	Techniek	Z&W
€0	76%	75%	75%	40%	88%	86%	94%
€1 – €25	4%	2%	6%	1%	3%	8%	4%
€25 - €50	7%	11%	7%	15%	3%	2%	0%
€51 - €100	6%	7%	5%	27%	0%	2%	0%
Meer dan €100	7%	6%	7%	17%	8%	3%	1%
Gemiddeld bedrag	€24	€26	€28	€64	€45	€14	€3
n	327	256	354	75	40	65	69

[®]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten

Tabel 5.7 Gemiddelde en spreiding vrijwillige bijdrage volgens instellingen[®]

	BOL		BBL	
	Niveau 1+2	Niveau 3+4	Niveau 1+2	Niveau 3+4
€0	70%	78%	90%	88%
€1 – €25	4%	5%	5%	4%
€25 - €50	7%	4%	0%	2%
€51 - €100	10%	5%	5%	2%
Meer dan €100	7%	8%	0%	2%
Gemiddeld bedrag	€30	€34	€7	€10
n	27	83	19	41

[®]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* instellingen

Over het beleid van mbo-instellingen rondom de vrijwillige ouderbijdrage hebben ouders/studenten op een aantal stellingen gereageerd door aan te geven in hoeverre ze het ermee eens of oneens zijn. Een derde van de ouders/ouders/studenten is het (helemaal) eens met de stelling dat de vrijwillige bijdrage ook daadwerkelijk als vrijwillig wordt ervaren. Het niet kunnen of willen betalen van de vrijwillige bijdrage leidt volgens 14 procent van de ouders/studenten tot uitsluiting van deelname aan bepaalde activiteiten. Van de ouders/studenten geeft 17 procent aan dat mbo-instellingen een lagere vrijwillige ouderbijdrage accepteren dan gevraagd en 8 procent is van mening dat scholen een aanmaning sturen of incassobureau inschakelen als de vrijwillige ouderbijdrage niet betaald wordt. Uiteraard vallen bij deze stellingen de relatief hoge percentages op van de ouders/studenten die niet weten hoe het zit rondom deze specifieke aspecten van het beleid rondom de vrijwillige ouderbijdrage (Tabel 5.8).

Tabel 5.8 Oordelen vrijwillige bijdrage (ouders/studenten)

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Noch mee eens, noch mee oneens	Mee eens	Helemaal mee eens	Weet ik niet
De mbo-instelling sluit kinderen uit van bepaalde activiteiten indien de vrijwillige ouderbijdrage niet is betaald	18%	14%	14%	10%	4%	40%
De mbo-instelling stuurt een aanmaning of schakelt een incassobureau in indien de vrijwillige ouderbijdrage niet is betaald	21%	12%	11%	6%	2%	47%
Ik ervaar de vrijwillige ouderbijdrage daadwerkelijk als vrijwillig en voel me niet verplicht om te betalen	12%	16%	14%	18%	14%	27%
De mbo-instelling accepteert het wanneer ouders een lagere vrijwillige ouderbijdrage doen dan gevraagd	4%	6%	14%	12%	5%	59%

Studieboeken

Ruim 80 procent van alle mbo'ers maakt kosten voor studieboeken. Dit in tegenstelling tot het voortgezet onderwijs waar schoolboeken worden bekostigd door de overheid. Het aandeel studenten dat kosten maakt voor studieboeken is in de beroepsopleidende leerweg (BOL) bijna 20 procentpunten hoger dan in de beroepsbegeleidende leerweg (BBL). Binnen de BOL is er enig verschil tussen sectoren en mbo-niveaus. Over het algemeen maken studenten van niveau 1 en 2 opleidingen minder vaak kosten voor studieboeken dan studenten van niveau 3 en 4 opleidingen. Ook is het gemiddelde aandeel ouders/studenten dat kosten maakt voor studieboeken iets lager bij technische bol-opleidingen dan bij bol-opleidingen in andere sectoren.

Zowel voor BBL- als BOL-studenten is het aandeel dat kosten maakt voor studieboeken ten opzichte van de vorige meting gestegen. Het verschil tussen BOL en BBL is iets groter geworden, omdat de percentages voor BOL harder zijn gestegen. Omdat studieboeken voor BBL-studenten mogelijk betaald worden door werkgevers zou dit erop kunnen duiden dat het verschil in feite kleiner is geworden. Deze studenten hebben dan opgegeven dat ze geen kosten voor studieboeken maken, omdat hun werkgever de boeken betaalt. In de vorige meting maakten ouders/studenten van economische mbo-opleidingen vaker kosten voor studieboeken, in de huidige meting is dat het geval voor mbo-opleidingen in de sector Zorg en Welzijn.

Tabel 5.9 Aandeel ouders/studenten dat kosten maakt voor studieboeken naar sector en leerweg

Leerweg	Sector	Niveau 1+2	Niveau 3+4	Totaal
BOL	Economie	81%	87%	86%
	Techniek	71%	80%	80%
	Zorg en welzijn	83%	91%	90%
	Groen	-	87%	88%
BBL	Economie	-	66%	65%
	Techniek	78%	70%	72%
	Zorg en welzijn	-	74%	75%

De kosten voor studieboeken betreft vooral de aanschaf ervan. Het huren van studieboeken komt in het mbo nauwelijks voor (3 procent van het totaal). Naast de aanschaf zelf worden er ook vaak verzendkosten betaald om de boeken thuisgestuurd te krijgen. Deze kosten zijn meegenomen in de kosten voor studieboeken. De bedragen voor studieboeken zijn gemiddeld over alle ouders/studenten, dus ook over degenen die geen kosten voor studieboeken hebben gemaakt.

De gemiddelde kosten voor studieboeken zijn niet significant veranderd ten opzichte van de meting in het schooljaar 2015-2016. Uitzondering hierop zijn BOL-opleidingen binnen de sector Zorg en Welzijn. Dit heeft volledig te maken met het feit dat meer ouders/studenten van die specifieke opleidingen kosten maken voor studieboeken.

Bijna de helft van de mbo-instellingen (44%) geeft aan dat ouders en/of studenten in het kader van de medezeggenschap ((G)MR, ouderraad, studentenraad) betrokken zijn bij het besluiten over de keuze van de schoolboeken. Studenten worden op de meeste mbo-opleidingen betrokken door middel van de studentenraad.

Tabel 5.10 Kosten studieboeken volgens ouders/studenten

Leerweg/sector	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
BOL			
Economie	€282	€264	n.s.
Techniek	€249	€236	n.s.
Zorg en welzijn	€300	€249	**
Groen	€207	-	
BBL			
Economie	€189	€222	n.s.
Techniek	€228	€178	n.s.
Zorg en welzijn	€231	€205	n.s.

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten. [^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel 5.11 Gemiddelde kosten en spreiding studieboeken volgens ouders/studenten[#]

	BOL				BBL		
	Economie	Techniek	Z&W	Groen	Economie	Techniek	Z&W
€0	16%	24%	11%	13%	41%	33%	33%
€1 – €100	11%	16%	15%	25%	9%	7%	9%
€101 – €250	22%	19%	23%	29%	11%	23%	15%
€251 – €500	38%	26%	34%	29%	35%	21%	30%
Meer dan €500	13%	15%	17%	4%	4%	16%	14%
Gemiddeld bedrag	€282	€249	€300	€207	€189	€228	€231
n	480	326	529	91	46	91	88

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten [®]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* instellingen

Tabel 5.12 Gemiddelde en spreiding studieboeken volgens instellingen[@]

	BOL		BBL	
	Niveau 1+2	Niveau 3+4	Niveau 1+2	Niveau 3+4
€0	19%	24%	32%	20%
€1 – €100	8%	7%	5%	5%
€101 - €250	42%	34%	37%	25%
€251 - €500	27%	30%	21%	35%
Meer dan €500	4%	5%	5%	15%
Gemiddeld bedrag	€224	€200	€199	€292
n	26	83	19	40

[@]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* instellingen

Gereedschappen en materialen

Zeven op de tien ouders/studenten (71%) geeft aan kosten te maken voor gereedschappen en materialen. Hierbij kan het gaan om een bedrag dat aan de mbo-instelling is betaald en/of om zelf aangeschafte gereedschappen en materialen op verzoek van de mbo-instelling. De door ouders opgegeven bedragen lopen sterk uiteen: van enkele tientallen euro's tot enkele honderden euro's. Gemiddeld over alle mbo-studenten komen de kosten voor gereedschappen en materialen uit op €88 per student.

De gemiddelde bedragen voor gereedschappen en materialen verschillen enigszins tussen leerwegen, maar minder tussen sectoren, zie onderstaande tabel. De gemiddelde kosten bij BOL-opleidingen liggen hoger dan bij BBL-opleidingen. Een verklaring hiervoor is dat de benodigde gereedschappen en materialen reeds aanwezig zijn op de leerwerkplek. Voor beide leerwegen geldt dat er bij economische opleidingen het minst aan gereedschappen en materialen besteed wordt. Technische en verzorgende opleidingen brengen gemiddeld meer kosten voor gereedschappen en materialen met zich mee. Dit komt verhoudingsgewijs redelijk overeen met de uitkomsten van de vorige meting. Bij deze categorie zijn kosten voor werkkleding en/of schooluniform meegerekend. Van 55 ouders/studenten is het mogelijk om die kosten expliciet in beeld te brengen, omdat zij deze in eerste instantie onder overige kosten hebben ingevuld met een toelichting van de kosten erbij. Gemiddeld over die 55 ouders/studenten zijn de kosten voor werkkleding €359. Het laagste opgegeven bedrag is €25, het hoogste €1.800 (skimaterialen voor een keuzevak).

De gemiddelde kosten voor gereedschappen en materialen zijn over het algemeen gedaald ten opzichte van het schooljaar 2015-2016, met uitzondering van BBL-Techniek waar de kosten licht gestegen zijn. Ondanks dat de daling in de kosten gemiddeld soms fors gedaald zijn, is er niet altijd sprake van een significante daling. Dat is bijvoorbeeld het geval bij BOL-Techniek en BBL-Zorg en Welzijn.

In vergelijking met de kosten voor BBL-opleidingen opgegeven door ouders/ studenten, zijn de kosten voor gereedschappen en materialen -opgegeven door mbo-instellingen- hoger bij BBL-opleidingen. Bij BOL-opleidingen zijn de kosten voor gereedschappen en materialen opgegeven door ouders/ studenten daarentegen hoger dan de kosten opgegeven door mbo-instellingen. Deze hogere kosten voor BOL-opleidingen volgens ouders/studenten/ kan mogelijk verklaard worden doordat de helft van de instellingen (48%) ouders/ studenten hiernaast vraagt om zelf (aanvullende) leermiddelen, materialen of gereedschappen aan te schaffen. Ouders of studenten worden vaak gevraagd om vakspecifieke materialen of gereedschappen aan te schaffen, zoals een kappersset, een messenset of werkkleding.

Twee derde van de instellingen geeft aan dat ze, wat betreft de leermiddelen, alternatieven van verschillende prijsklassen aanbieden, zodat ouders of studenten een keuze hebben. Twee derde van de instellingen (62%) geeft hiernaast aan een kosteloos alternatief te bieden als ouders of studenten (aanvullende) leermiddelen, materialen of gereedschappen niet kunnen/willen aanschaffen. Indien ouders of studenten de (aanvullende) leermiddelen, materialen of gereedschappen niet kunnen betalen, wordt er vaak doorverwezen naar een stichting of een fonds zoals stichting Steunfonds of het minimafonds. Ook wordt stichting Leergeld vaak genoemd als kosteloos alternatief als ouders/studenten (aanvullende) leermiddelen, materialen of gereedschappen niet kunnen of willen betalen.

Tabel 5.13 Kosten gereedschappen en materialen naar sector en leerweg volgens ouders/studenten

Leerweg/sector	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
BOL			
Economie	€79	€154	**
Techniek	€101	€305	n.s.
Zorg en welzijn	€95	€197	**
Groen	€92	-	
BBL			
Economie	€38	€44	n.s.
Techniek	€91	€82	**
Zorg en welzijn	€60	€135	n.s.

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten. [^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel 5.14 Gemiddelde kosten en spreiding gereedschappen en materialen volgens ouders/studenten[#]

	BOL				BBL		
	Economie	Techniek	Z&W	Groen	Economie	Techniek	Z&W
€0	34%	29%	21%	24%	45%	47%	34%
€1 – €25	24%	18%	25%	27%	28%	14%	23%
€25 - €50	18%	11%	22%	16%	11%	9%	28%
€51 - €100	8%	12%	12%	12%	4%	8%	5%
Meer dan €100	17%	29%	19%	21%	13%	22%	10%
Gemiddeld bedrag	€79	€101	€95	€92	€38	€91	€60
n	472	347	524	90	47	87	97

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten

Tabel 5.15 Gemiddelde en spreiding gereedschappen en materialen volgens instellingen[@]

	BOL		BBL	
	Niveau 1+2	Niveau 3+4	Niveau 1+2	Niveau 3+4
€0	58%	55%	50%	51%
€1 – €25	7%	11%	22%	21%
€25 - €50	8%	8%	0%	10%
€51 - €100	4%	8%	6%	3%
Meer dan €100	23%	17%	22%	15%
Gemiddeld bedrag	€86	€69	€97	€84
n	26	84	18	39

[@]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* instellingen

ICT-benodigheden

Bij BOL-opleidingen maakt 79 procent van de ouders/studenten kosten voor ICT-middelen tegenover 70 procent bij BBL-opleidingen. Dit betreft een stijging ten opzichte van de vorige meting. Het percentage was toen 60 procent bij BOL en 39 procent bij BBL. In de meeste gevallen gaat het om een laptop die is aangeschaft op verzoek van de mbo-instelling. Het komt ook vaak voor dat er bepaalde softwareprogramma's of licenties worden aangeschaft.

In de meeste gevallen mogen ouders/studenten zelf kiezen welk type ze aanschaffen of de instelling heeft een voorkeur aangewezen. In 18 procent van de gevallen is de keuze van een bepaald type verplicht. Als het ICT-product niet aangeschaft kan worden, weten ouders/studenten veelal niet wat de consequentie is. Dit kan komen omdat de instelling hier niet over communiceert of omdat niet veel mensen in deze situatie terecht (willen) komen.

De gemiddelde bedragen die ouders/studenten uitgeven aan ICT zijn hoger bij BOL-opleidingen dan bij BBL-opleidingen. Dit valt deels te verklaren vanuit het feit dat meer BOL-studenten kosten maken. Daarnaast is het gemiddelde bedrag besteed aan ICT, voor degenen die de kosten hebben gemaakt, hoger bij BOL dan bij BBL (€467 en €325 respectievelijk). Binnen de BOL geldt dat de kosten voor ICT het hoogst zijn in het eerste studiejaar.

Voor alle sectoren binnen BOL is een forse significante stijging te zien van de ICT-kosten. Ook voor alle sectoren in BBL is de stijging significant. Dit hangt samen met het feit dat meer ouders/studenten kosten maken voor ICT, maar ook omdat er per student significant meer wordt uitgegeven aan ICT. Of dit komt omdat mbo-instellingen meer zijn gaan verplichten, is op basis van dit onderzoek niet te achterhalen.

In vergelijking met de kosten voor ICT-middelen die ouders/studenten aangeven, zijn de kosten die mbo-instellingen aangeven aanzienlijk lager. Dit kan mogelijk verklaard worden doordat de meeste instellingen (86%) ouders of studenten vragen om hiernaast zelf ICT-middelen aan te schaffen. Ouders of studenten worden op bijna alle instellingen gevraagd om een eigen laptop aan te schaffen (96%). Hiernaast wordt er van de ouders of studenten gevraagd om licenties (50%) of softwareprogramma's/ICT-applicaties aan te schaffen. Twee derde van de instellingen (68%) geeft aan, wat betreft ICT-middelen, alternatieven van verschillende prijsklassen aan te bieden zodat ouders en studenten een keuze hebben. De keuze voor een laptop is op de meeste instellingen vrij, maar er zijn vaak wel bepaalde eisen. De meeste instellingen

bieden ouders of studenten een kosteloos alternatief als ze ICT-middelen niet kunnen/willen aanschaffen. Op een aantal instellingen zijn er leenlaptops beschikbaar.

Tabel 5.16 Kosten voor ICT naar sector en leerweg volgens instellingen

	BOL		BBL	
	Niveau 1+2	Niveau 3+4	Niveau 1+2	Niveau 3+4
€0	91%	72%	88%	64%
€1 – €250	4%	24%	13%	30%
€251 - €500	0%	3%	0%	6%
€501 - €1.000	4%	1%	0%	0%
Meer dan €1.000	0%	0%	0%	0%
Gemiddeld bedrag	€30	€41	€22	€52
n	23	74	16	33

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* instellingen

Tabel 5.17 Kosten voor ICT naar sector en leerweg volgens ouders/studenten

Leerweg/sector	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
BOL			
Economie	€476	€214	**
Techniek	€599	€173	**
Zorg en welzijn	€393	€217	**
Groen	€352	-	-
BBL			
Economie	€306	€153	**
Techniek	€295	€92	**
Zorg en welzijn	€365	€148	**

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten. [^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel 5.18 Gemiddelde kosten en spreiding ICT volgens ouders/studenten[#]

	BOL				BBL		
	Economie	Techniek	Z&W	Groen	Economie	Techniek	Z&W
€0	23%	22%	19%	21%	37%	33%	25%
€1 – €250	20%	24%	23%	22%	22%	21%	18%
€251 - €500	14%	8%	23%	31%	12%	26%	23%
€501 - €1.000	27%	20%	30%	24%	23%	13%	28%
Meer dan €1.000	15%	27%	6%	2%	6%	7%	5%
Gemiddeld bedrag	€476	€599	€393	€352	€306	€295	€365
n	489	357	549	91	49	89	100

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten

Extra activiteiten

Ten opzichte van het schooljaar 2015-2016 is het aandeel van de ouders en studenten dat kosten maakt voor extra activiteiten ongeveer gelijk gebleven voor BBL maar gestegen voor BOL (destijds respectievelijk 8 en 32 procent, nu 11 en 41 procent). Het verschil in aandeel ouders/studenten dat kosten maakt verklaart waarom de gemiddelde kosten voor extra activiteiten fors hoger uitvallen voor BOL-opleidingen, zoals onderstaande tabel laat zien. Binnen BOL-opleidingen is voor alle sectoren sprake van een significante stijging van de kosten voor extra activiteiten. Binnen BBL-opleidingen is dat alleen het geval voor de sector techniek.

Tabel 5.19 Gemiddelde kosten en spreiding extra activiteiten volgens ouders/studenten[#]

	BOL				BBL		
	Economie	Techniek	Z&W	Groen	Economie	Techniek	Z&W
€0	59%	61%	61%	40%	95%	89%	90%
€1 – €25	4%	6%	4%	4%	0%	4%	2%
€25 - €50	5%	5%	6%	8%	0%	0%	4%
€51 - €100	5%	6%	7%	8%	2%	1%	1%
Meer dan €100	27%	22%	21%	40%	2%	5%	2%
Gemiddeld bedrag	€100	€81	€89	€159	€18	€21	€10
n	424	326	456	85	42	75	84

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten

Tabel 5.20 Gemiddelde en spreiding extra activiteiten volgens instellingen (o.a. excursies en reizen)[@]

	BOL		BBL	
	Niveau 1+2	Niveau 3+4	Niveau 1+2	Niveau 3+4
€0	76%	59%	88%	82%
€1 – €25	10%	2%	6%	3%
€25 - €50	0%	13%	0%	9%
€51 - €100	5%	11%	0%	3%
Meer dan €100	10%	16%	6%	3%
Gemiddeld bedrag	€37	€51	€10	€10
n	21	63	17	34

[@]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* instellingen

Tabel 5.21 Kosten extra activiteiten naar leerweg en sector volgens ouders/studenten

Leerweg/sector	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
BOL			
Economie	€100	€75	**
Techniek	€81	€64	*
Zorg en welzijn	€89	€59	**
Groen	€159	-	
BBL			
Economie	€18	€23	n.s.
Techniek	€21	€1	**
Zorg en welzijn	€10	€7	n.s.

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten. [^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Een derde (36%) van de instellingen geeft aan, wat betreft excursies en reizen, alternatieven in verschillende prijsklassen aan te bieden zodat ouders of studenten daarin een keuze hebben. Er worden bijvoorbeeld verschillende reizen naar verschillende bestemmingen aangeboden. Het percentage studenten dat niet deelneemt aan excursies, reizen of uitwisselingen vanwege de kosten varieert tussen de 0 en 50% met een gemiddelde van 11 procent.

Extra activiteiten zoals studiereizen, werkbezoeken aan bedrijven en kennismakingskampen komen bij BOL-opleidingen vaker voor dan bij BBL-opleidingen. Van de BOL'ers geeft namelijk 41 procent aan kosten te maken voor extra activiteiten tegenover elf procent van de BBL'ers. Dit hangt uiteraard samen met het feit dat BBL'ers veel minder vaak aanwezig zijn op school.

Benodigdheden voor de gehele opleiding

Eenmalige kosten voor benodigdheden (zoals een rekenmachine of woordenboek) worden in het mbo door ongeveer een derde van de ouders/studenten gemaakt. Hierdoor vallen de kosten gemiddeld over alle mbo-studenten relatief laag uit. Bij BOL-opleidingen zijn de eenmalige kosten gemiddeld €11 per student, bij BBL-opleidingen gemiddeld €7. Eenmalige kosten zijn relatief het hoogst voor BOL-opleidingen binnen de sector Techniek, voor BBL-opleidingen binnen de sector Economie.¹⁹

De gemiddelde eenmalige kosten zijn lager dan de vorige meting, maar in de meeste gevallen zijn de verschillen niet significant. Alleen voor BOL-Techniek is er sprake van een significante daling.

¹⁹ Bij de instellingen zijn deze kosten voor meerdere jaren niet apart opgevraagd i.v.m. risico op dubbeltelling. Deze eenmalige kosten zitten dan gewoon in het eerste of tweede jaar van een opleiding.

Tabel 5.22 Benodigdheden hele opleiding volgens ouders/studenten

Leerweg/sector	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
BOL			
Economie	€12	€28	n.s.
Techniek	€13	€19	*
Zorg en welzijn	€11	€34	n.s.
Groen	€5	-	
BBL			
Economie	€8	€7	n.s.
Techniek	€7	€8	n.s.
Zorg en welzijn	€6	€18	n.s.

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten. [^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel 5.23 Gemiddelde kosten en spreiding benodigdheden hele opleiding volgens ouders/studenten[#]

	BOL				BBL		
	Economie	Techniek	Z&W	Groen	Economie	Techniek	Z&W
€0	66%	68%	73%	74%	76%	74%	67%
€1 – €25	21%	17%	15%	21%	13%	18%	27%
€25 - €50	7%	7%	6%	4%	7%	5%	4%
€51 - €100	3%	6%	4%	1%	4%	1%	1%
Meer dan €100	3%	2%	2%	0%	0%	1%	0%
Gemiddeld bedrag	€12	€13	€11	€5	€8	€7	€6
n	442	334	488	81	46	78	92

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten

Bijles en huiswerkbegeleiding

Van bijles of huiswerkbegeleiding wordt nauwelijks gebruik gemaakt door mbo-studenten. Slechts één procent van de ouders/studenten zegt er gebruik van te hebben gemaakt in de periode januari 2018 tot december 2018. De gemiddelde kosten van bijles vallen daarom ook mee: €2 voor BOL en €1 voor BBL. Als gekeken wordt naar de kosten van bijles voor degenen die er gebruik van maken, liggen de gemiddelde kosten op €203 gedurende een jaar voor BOL. Er zijn maar twee BBL'ers met bijles, dus hier wordt niet over gerapporteerd.

Tabel 5.24 Gemiddelde kosten en spreiding schaduwonderwijs volgens ouders/studenten[#]

	BOL				BBL		
	Economie	Techniek	Z&W	Groen	Economie	Techniek	Z&W
€0	99%	99%	99%	99%	100%	100%	98%
€1 – €25	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
€25 - €50	0%	0%	0%	0%	0%	0%	1%
€51 - €100	1%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Meer dan €100	1%	1%	1%	0%	0%	0%	1%
Gemiddeld bedrag	€3	€1	€2	€3	€0	€0	€3
n	395	427	75	204	41	72	83

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten

Overige kosten

Net zoals voor het vo is aan ouders en studenten in het mbo de mogelijkheid gegeven om kosten op te geven die niet tot kostencategorieën behoren die tot dusverre beschreven zijn. Om een goed beeld van die kosten te krijgen, is gevraagd om er een beschrijving bij te geven. Allereerst is bekeken of die beschrijving aanleiding gaf om de kosten alsnog bij één van de eerdere kostencategorieën te betrekken, alvorens deze te typeren als overige kosten.

Veel voorkomende overige kosten hebben te maken met de beroepspraktijkvorming (bpv). Het gaat dan onder andere om kosten voor een stage in het buitenland (verblijfkosten) en speciale kleding die nodig is voor de stage. Ook kosten voor medische keuringen en verklaringen omtrent gedrag zijn relatief vaak opgegeven. Daarnaast zijn ook kosten voor examens en cursussen opgegeven. Deze kosten hebben vaak een verplicht karakter, mbo-studenten moeten nu eenmaal stagelopen of bepaalde examens volbrengen. Echter, zijn er ook veel examens waar studenten vrijwillig aan mee kunnen doen, zoals een Anglia-examen of een word-examen.

De gemiddelde overige kosten per leerweg en sector zijn weergegeven in onderstaande tabel, waarbij de bedragen gemiddeld zijn over alle mbo'ers. Bij BOL-opleidingen zijn deze kosten hoger dan bij BBL-opleidingen, gemiddeld €16 tegenover €8. Binnen BOL-opleidingen zijn er enkele verschillen tussen sectoren. De economische opleidingen hebben gemiddeld de hoogste overige kosten. Bij BBL-opleidingen valt op dat de overige kosten relatief het hoogst zijn bij technische opleidingen. Dat was in de vorige meting ook het geval.

In de overige kosten is nauwelijks verandering waargenomen tussen het studiejaar 2018-2019 en 2015-2016. In bijna alle gevallen is de verandering ook niet statistisch significant. Uitzondering hierop is BOL Zorg en Welzijn, waar de verdeling van de kosten veranderd is maar niet het gemiddelde.

Tabel 5.25 Overige kosten naar leerweg en sector volgens ouders/studenten

Leerweg/sector	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Verskil [§]
BOL			
Economie	€16	€15	n.s.
Techniek	€14	€18	n.s.
Zorg en welzijn	€14	€13	**
Groen	€25	-	
BBL			
Economie	€4	€2	n.s.
Techniek	€11	€14	n.s.
Zorg en welzijn	€2	€9	n.s.

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten. [^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel 5.26 Gemiddelde kosten en spreiding overige kosten volgens ouders/studenten[#]

	BOL				BBL		
	Economie	Techniek	Z&W	Groen	Economie	Techniek	Z&W
€0	99%	99%	99%	99%	100%	100%	98%
€1 – €25	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
€25 - €50	0%	0%	0%	0%	0%	0%	1%
€51 - €100	1%	1%	0%	0%	0%	0%	0%
Meer dan €100	1%	0%	1%	1%	0%	0%	1%
Gemiddeld bedrag	€16	€14	€14	€25	€4	€11	€2
n	395	296	427	75	41	72	83

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten

Reiskosten openbaar vervoer

BOL-studenten gaan voornamelijk met het openbaar vervoer naar school, zie onderstaande. De afstand die zij daarmee afleggen naar school (enkele reis) is gemiddeld 23 kilometer. Ongeveer 14 procent gaat met de fiets naar school. Ook heeft bijna iedere BOL'er een studentenreisproduct. In de BBL gaan studenten circa één dag per week naar school, die zich ook gemiddeld op 25 kilometer afstand van huis bevindt. Ongeveer de helft van alle BBL'ers gebruikt de auto en een kwart reist met het openbaar vervoer. Zowel de afstand naar school als het vervoermiddel dat wordt gebruikt om naar school te gaan, komt in grote lijnen overeen met de uitkomsten van de vorige meting.

Tabel 5.27 Woon-school verkeer

	Openbaar vervoer	Fiets	Auto	Overig
BOL	72%	14%	5%	9%
BBL	27%	16%	46%	11%

Vanuit de enquête is er informatie beschikbaar over de reiskosten die mbo-studenten maken. Het gaat dan specifiek om de kosten die zijn gemaakt voor het reizen met het openbaar vervoer. In de vorige meting hadden BOL-studenten jonger dan 18 jaar geen recht op een studenten-ov. Dit is inmiddels veranderd waardoor iedere BOL-studenten nu recht heeft op een studentenreisproduct. Daarom zijn er enorme dalingen te zien in ov-reiskosten ten opzichte van schooljaar 2015-2016.

De gemiddelde reiskosten per jaar voor het openbaar vervoer vallen voor BOL-studenten lager uit dan voor BBL-studenten, zie onderstaande tabel. Dit is een direct gevolg van het feit dat BOL-studenten recht hebben op een studentenreisproduct. De kosten voor BBL-studenten liggen niet veel hoger, omdat de meesten niet met het openbaar vervoer reizen. In vergelijking met de vorige meting zijn alle verschillen significant.

Tabel 5.28 Reiskosten openbaar vervoer naar leerweg en sector

Leerweg/sector	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil ⁵
BOL			
Economie	€4	€602	**
Techniek	€4	€833	**
Zorg en welzijn	€9	€604	**
Groen	€0		
BBL			
Economie	-	€18	
Techniek	€49	€93	**
Zorg en welzijn	€44	€126	**

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten. [^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

⁵ Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel 5.29 Gemiddelde kosten en spreiding reiskosten[#]

	BOL				BBL		
	Economie	Techniek	Z&W	Groen	Economie	Techniek	Z&W
€0	96%	98%	95%	100%	-	17%	9%
€1 – €25	1%	0%	0%	0%	-	10%	14%
€25 - €50	0%	0%	1%	0%	-	30%	50%
€51 - €100	2%	0%	2%	0%	-	40%	23%
Meer dan €100	1%	1%	2%	0%	-	3%	5%
Gemiddeld bedrag	€4	€4	€9	€0	-	€49	€44
n	371	276	384	66	17	30	22

[#]De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten

Beroepspraktijkvorming en reiskosten in de BOL

Naast reiskosten die gemaakt worden om naar school te gaan, kunnen er ook reiskosten gemaakt worden voor het reizen naar de beroepspraktijkvormingsplek. De meeste mbo'ers doen namelijk jaarlijks aan beroepspraktijkvorming (bpv). Onder BOL-studenten is het aandeel 83 procent. Dit is gelijk aan de uitkomst van de vorige meting.

Van de BOL-studenten gaat 42 procent met het openbaar vervoer naar de bpv-plek. Aan die studenten is gevraagd hoeveel kosten zij maandelijks maken voor het reizen naar hun bpv-plek. Het gemiddelde van deze studenten is €80 per maand en valt iets lager uit dan in de vorige meting (was toen rond de €111). BOL-studenten hebben inmiddels recht op een studentenreisproduct, dus wellicht maken zij in het weekend ov-kosten voor de bpv (als ze op zaterdag of zondag werken in een winkel of restaurant). Reiskostenvergoedingen voor bpv komen in de praktijk erg weinig voor bij BOL-studenten. Omdat het om zeer kleine groep studenten gaat, worden er geen uitspraken gedaan over de hoogte van deze vergoedingen.

Inkomsten uit beroepspraktijkvorming

Mbo'ers in de BOL hebben regelmatig een periode voor beroepspraktijkvorming (BPV) en een derde ontvangt daarvoor een vergoeding. Per maand ontvangen zij gemiddeld €195. Naast de BPV heeft ongeveer twee derde van alle mbo'ers een (bij)baan. Opvallend is dat dit nauwelijks verschilt tussen BOL- en BBL-studenten. Ruim 30 procent van de BBL'ers vindt dat ze geen baan hebben.

5.4 Schoolkosten mbo: vergelijking opgave ouders/studenten en instellingen

De gemiddelde schoolkosten zijn volgens ouders en studenten significant hoger dan volgens mbo-instellingen op alle niveaus.²⁰ Een mogelijke verklaring voor dit verschil is te vinden in de verschillende ondervraagde kostencategorieën. Ouders/studenten geven hogere kosten op dan instellingen bij verschillende kostenposten. Dat zien we vooral bij de posten ICT-benodigdheden en extra activiteiten. Bij de kostenpost gereedschappen/materialen geven ouders/studenten bij BOL-opleidingen ook hogere kosten op dan instellingen. Dit verschil kan deels verklaard worden doordat ouders en studenten vermoedelijk een bredere interpretatie geven aan het begrip schoolkosten (ook niet door de instellingen voorgeschreven kosten) en dat ze geen gebruik maken van kosteloze alternatieven die door instellingen op gebied van ICT, maar ook gereedschappen en materialen worden aangeboden. Hiernaast vragen veel instellingen ouders/studenten ook om zelf (aanvullende) ICT- benodigdheden leermiddelen, materialen of gereedschappen aan te schaffen.

Tabel 5.30 Vergelijking totale schoolkosten tussen ouders en instellingen

Leerweg/niveau	Ouders/studenten*	Instellingen®	Verskil [§]
BOL niveau 1+2	€596	€384	**
BOL niveau 3+4	€901	€375	**
BBL niveau 1+2	€490	€325	**
BBL niveau 3+4	€559	€421	**

[§]Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test

²⁰ Voor de vergelijking tussen ouders/studenten en ouders zijn, in tegenstelling tot het po en vo, geen gewogen kosten berekend, omdat de studentenaantallen binnen de niveaus en BOL/BBL sterk variëren. Wanneer er gewogen zou worden naar studentenaantallen per instelling geven de gewogen kosten hierdoor geen representatief beeld. Daarom worden in tabel 5.30 uitsluitend de ongewogen kosten gepresenteerd.

Tabel 5.31 Vergelijking schoolkosten tussen ouders en instellingen

	Gemiddelde kosten instellingen [@]	Gemiddelde kosten ouders/studenten [#]
Vrijwillige ouder-/student bijdrage		
BOL niveau 1+2	€30	€15
BOL niveau 3+4	€34	€30
BBL niveau 1+2	€7	€5
BBL niveau 3+4	€10	€25
Studieboeken		
BOL niveau 1+2	€224	€218
BOL niveau 3+4	€200	€283
BBL niveau 1+2	€199	€250
BBL niveau 3+4	€292	€209
Gereedschappen en materialen		
BOL niveau 1+2	€86	€110
BOL niveau 3+4	€69	€88
BBL niveau 1+2	€97	€72
BBL niveau 3+4	€84	€66
ICT-benodigdheden		
BOL niveau 1+2	€30	€309
BOL niveau 3+4	€41	€486
BBL niveau 1+2	€22	€347
BBL niveau 3+4	€52	€320
Extra activiteiten instellingen (o.a. excursies en reizen)		
BOL niveau 1+2	€37	€53
BOL niveau 3+4	€51	€100
BBL niveau 1+2	€10	€19
BBL niveau 3+4	€10	€16

[#]De bedragen zijn de ongewogen gemiddelde over *alle* ouders/studenten [@]De bedragen zijn de ongewogen gemiddelde over *alle* instellingen

5.5 Schoolkosten mbo: kortingen, tegemoetkomingen en betalingsgedrag

Kortingen en vrijstellingen

Kortingen of vrijstellingen op de vrijwillige ouder- of studentenbijdrage op basis van het aantal studenten in één gezin of op basis van andere gronden komt vrijwel niet voor in het mbo. Het percentage van de ouders of studenten die de vrijwillige ouder-/studentenbijdrage niet betaalt, varieert tussen de 0 en 60 procent met een gemiddelde van 18%. Van de instellingen die een vrijwillige ouder- of studentenbijdrage vragen, geeft een derde aan dat ze de ouders/ studenten een overeenkomst voorleggen ter ondertekening van betaling van de ouder-/studentenbijdrage.

Alle instellingen die een vrijwillige ouder- of studentenbijdrage vragen, geven aan dat ze de ouders/ studenten informeren over het vrijwillige karakter van de ouder- /studentenbijdrage. Hiernaast geven de meeste instellingen aan dat ze de ouders/studenten informeren over de voorzieningen die betaald worden uit de ouder- /studentenbijdrage (96%) en de mogelijkheid voor ouders/studenten om slechts bij te dragen aan de voorzieningen die ze nodig achten (85%). Meer dan de helft van de instellingen (55%) geeft ten slotte aan dat de ouders/studenten worden geïnformeerd over de mogelijkheid voor ouders/studenten om in aanmerking te komen voor een reductie- of kwijtscheldingsregeling.

5.6 Schoolkosten mbo: informatievoorziening

De MBO-Raad, JOB en het ministerie van OCW zijn het in de zomer van 2018 eens geworden over het servicedocument schoolkosten²¹. In juli 2018 is voor het mbo het servicedocument schoolkosten in gebruik genomen. In dit document staan 16 punten die duidelijkheden geven over de zaken die voor rekening moeten komen van de instelling (basisuitrusting) en de zaken die van de student mogen worden gevraagd (onderwijsbenodigdheden). De Inspectie van het Onderwijs zal gaan toezien op de naleving van het servicedocument. Het is de verwachting dat van het servicedocument vanaf het schooljaar 2019/2020 een dempende werking op de schoolkosten zal uitgaan. Het servicedocument is op dit moment nog te kort van kracht om al effecten te kunnen verwachten. Uit de huidige meting van de schoolkostenmonitor blijkt dat driekwart (74%) van de mbo-instellingen aangeeft bekend te zijn met het servicedocument schoolkosten. Van de instellingen die bekend zijn met het servicedocument passen de meeste instellingen (87%) de inhoud van het servicedocument ook toe binnen hun instelling.

Bijna alle mbo-instellingen (97%) geven aan ouders en studenten te informeren over de hoogte van de schoolkosten. De meeste instellingen geven aan ouders/studenten onder andere te informeren via de website (62%) of via ouderavond(en). Ook geven instellingen aan gebruik te maken van de nieuwsbrief (44%) of de schoolgids (29%). Op slechts twee procent van de instellingen informeert de ouder-/studentenraad of de medezeggenschapsraad ouders/studenten over de hoogte van de schoolkosten.

Nieuwe ouders/studenten krijgen op driekwart van de instellingen informatie over de hoogte van de schoolkosten na de aanmelding of inschrijving van de student. Hiernaast is deze informatie voor nieuwe ouders/studenten te verkrijgen via de website van de instelling (58%) of via open dagen of folders (58%). Nieuwe ouders/studenten kunnen op 21 procent van de instellingen deze informatie verkrijgen op aanvraag.

²¹ Rijksoverheid (2018) Servicedocument schoolkosten. Vergrepen van: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2018/07/10/servicedocument-schoolkosten>

De mogelijkheid om als ouder of student betrokken te zijn bij de besluitvorming over schoolkosten loopt zeer uiteen volgens de mbo-instellingen. Twee derde van de instellingen geeft aan dat ouders/studenten invloed hebben op de besluitvorming van de schoolkosten. Ouders/ studenten worden op bijna de helft van de instellingen betrokken via de ouder-/studenten-/medezeggenschapsraad. Ook kunnen ouders/studenten vaak individueel bezwaar aantekenen (27%) of hebben ze invloed via een algemene bijeenkomst aan het begin van het jaar (10%).

De manier waarop ouders/studenten informatie verkrijgen over de gerealiseerde besteding loopt sterk uiteen tussen de mbo-instellingen. Een vijfde van de instellingen geeft aan informatie hierover te geven op informatieavonden of als onderdeel van het jaarverslag (18%). Hiernaast wordt informatie gegeven via de website (5%) de schoolgids (9%) of via de ouder-/studenten-/medezeggenschapsraad.

Eventueel te veel betaalde schoolkosten worden op ongeveer de helft van de instellingen teruggestort naar de ouders/studenten. Veel instellingen geven echter aan dat er (bijna) nooit te veel betaalde schoolkosten zijn, omdat alleen kosten in rekening worden gebracht die ook zijn besteed.

Ongeveer een kwart van de ouders/studenten (27%) geeft aan niet door de mbo-instelling geïnformeerd te zijn over de hoogte van de kosten van de opleiding. Ouders en studenten die aangegeven wel geïnformeerd te zijn door de mbo-instelling over de schoolkosten zijn hier overwegend positief over. Over de informatievoorziening is 42 procent (zeer) tevreden, 43 procent is noch tevreden, noch ontevreden. De informatie aangeboden door instellingen bereikt ouders en/of studenten overwegend via een nieuwsbrief, informatieavonden of via de website van de mbo-instelling.

De betrokkenheid van ouders/studenten bij de besluitvorming over schoolkosten is voor ruim de helft onbekend (58%). Daarnaast geeft 32 procent aan geen invloed uit te kunnen oefenen op de besluitvorming. 17 procent is bekend met de rol van de medezeggenschapsraad en/of studentenraad ten aanzien van de hoogte en besteding van de schoolkosten.

5.7 Schoolkosten mbo: oordeel en relatie met schoolkeuze

In vergelijking met de vorige meting is er nauwelijks verschil in de mening van ouders/studenten over de hoogte van de schoolkosten in het mbo, zie onderstaande tabel. De kosten voor BOL-opleidingen zijn gemiddeld hoger dan BBL-opleidingen en dit vertaalt zich door in het aandeel ouders dat de schoolkosten hoog tot zeer hoog vindt. Dat aandeel ligt bij BOL-opleidingen namelijk rond de 60 procent en bij BBL-opleiding rond 35 procent. Bij BBL kan ook meespelen dat de werkgever (een deel van) de schoolkosten betaalt. Het aandeel dat de kosten (zeer) hoog vindt, ligt veel hoger dan in het vo (rond de 40 procent). Ook in het mbo is er samenhang tussen de hoogte van de kosten en de mening over die kosten, al is die wel iets minder sterk dat in het po en vo. Naarmate de kosten hoger worden, vinden meer ouders/studenten dat de kosten(zeer) hoog zijn. Opvallend is uiteraard dat circa de helft van de ouders/studenten zonder kosten de opleiding alsnog duur vindt. Dit heeft wellicht te maken met het lesgeld dat betaald moet worden en wat niet in het totaal zit, omdat dit kosten zijn die iedereen maakt.

Tabel 5.32 Oordeel hoogte schoolkosten naar leerweg en sector (ouders/studenten)

Aandeel van de ouders/studenten dat schoolkosten (zeer) hoog vindt	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016
BOL Economie (n=518)	64%	62%
BOL Techniek (n=373)	53%	57%
BOL Zorg en Welzijn (n=578)	62%	63%
BOL Groen (n=99)	45%	-
BBL Economie (n=52)	38%	45%
BBL Techniek (n=106)	32%	34%
BBL Zorg en Welzijn (n=108)	35%	36%

Tabel 5.33 Oordeel hoogte schoolkosten (ouders/studenten)

Hoogte totale schoolkosten	Zeër laag	Laag	Niet hoog, niet laag	Hoog	Zeër hoog
€0	10%	5%	34%	40%	11%
€1 - €500	6%	14%	47%	26%	7%
€501 - €1.000	0%	7%	44%	37%	12%
€1.001 - €1.500	1%	3%	32%	49%	15%
Meer dan €1.500	0%	1%	21%	49%	29%
Alle ouders	2%	5%	37%	41%	15%

De helft van de ouders/studenten geeft aan informatie te hebben ingewonnen over de schoolkosten van de opleiding voorafgaand aan de opleidingskeuze. Bij ongeveer 12 procent zijn de kosten van invloed geweest in de afweging om met een bepaalde opleiding te starten. Bij de vorige meting was dit nog een kwart.

Bijlage 1 Extra tabellen primair onderwijs

Tabel B1.1 Gemiddelde kosten PO per groep volgens ouders

	Groep								Verskil [§]
	1	2	3	4	5	6	7	8	
Vrijwillige ouderbijdrage	€61	€53	€62	€56	€54	€64	€53	€52	n.s.
Uitstapjes en vieringen	€12	€14	€15	€16	€16	€16	€24	€48	**
Schoolbenodigdheden	€21	€19	€28	€29	€32	€35	€37	€42	**
ICT-benodigdheden	€5	€10	€10	€15	€10	€14	€23	€19	n.s.
Extra ondersteuning	€1	€6	€6	€7	€28	€14	€20	€35	**
Schaduwonderwijs	€5	€5	€4	€6	€5	€20	€19	€37	**
Tussenschoolse opvang	€71	€71	€77	€65	€66	€66	€59	€49	**
Overige kosten	€3	€4	€5	€5	€5	€6	€4	€4	n.s.
Totale kosten ouders [^]	€106	€93	€116	€113	€114	€129	€137	€163	**

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders.

[^] bevat de vrijwillige ouderbijdrage, uitstapjes en vieringen, schoolbenodigdheden en ICT-benodigdheden.

[§] Getoetst is of de verdeling van de kosten significant verschilt tussen groepen d.m.v. Kruskal Wallis test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel B1.2 Gemiddelde kosten PO per groep volgens scholen

	Groep								Verskil [§]
	1	2	3	4	5	6	7	8	
Vrijwillige/ algemene ouderbijdrage	€52	€52	€52	€52	€52	€52	€52	€53	**
Excursies en schoolkampen	€10	€10	€12	€13	€14	€16	€23	€53	**
Leermiddelen en materialen	€1	€1	€1	€1	€1	€1	€1	€1	n.s.
ICT-benodigdheden	€1	€1	€1	€1	€1	€1	€1	€1	n.s.
Totale kosten	€64	€64	€66	€67	€68	€70	€77	€108	**

[§] Getoetst is of de verdeling van groep 1 t/m 6 verschilt van de verdeling van groep 7 en 8 d.m.v. Wilcoxon ranksum test

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Bijlage 2 Extra tabellen voortgezet onderwijs

Tabel B2.1 Gemiddelde kosten VO per jaar naar onderbouw en bovenbouw (volgens opgave ouders)

	Meting 2018-2019		Meting 2015-2016*	
	onderbouw	bovenbouw	onderbouw	bovenbouw
Vrijwillige ouderbijdrage				
(ongedeelde) brugklas	€95	-	€73	-
Vmbo	€83	€82	€75	€60
Havo	€92	€99	€63	€74
Vwo	€113	€111	€95	€82
Gereedschappen en materialen				
(ongedeelde) brugklas	€50	-	€43	-
Vmbo	€43	€45	€53	€39
Havo	€44	€39	€37	€35
Vwo	€46	€40	€46	€38
ICT				
(ongedeelde) brugklas	€228	-	€120	-
Vmbo	€205	€124	€131	€92
Havo	€184	€144	€112	€88
Vwo	€181	€133	€115	€89
Extra schoolactiviteiten				
(ongedeelde) brugklas	€85	-	€56	-
Vmbo	€83	€189	€68	€131
Havo	€113	€252	€88	€186
Vwo	€136	€281	€113	€224
Enmalige kosten				
(ongedeelde) brugklas	€46	-	€46	-
Vmbo	€36	€28	€47	€28
Havo	€48	€100	€51	€86
Vwo	€46	€84	€49	€72
Bijles en huiswerkbegeleiding				
(ongedeelde) brugklas	€27	-	€17	-
Vmbo	€15	€31	€21	€13
Havo	€47	€77	€28	€41
Vwo	€30	€49	€22	€32
Reiskosten				
(ongedeelde) brugklas	€59	-	€51	-
Vmbo	€68	€72	€18	€58
Havo	€56	€29	€35	€48
Vwo	€24	€33	€27	€30
Overige kosten				
(ongedeelde) brugklas	€88	-	€65	-
Vmbo	€76	€55	€61	€51

Havo	€93	€62	€76	€60
Vwo	€141	€100	€92	€70

De bedragen zijn gemiddeld over alle ouders.

*Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

Tabel B2.2 Gemiddelde ongewogen kosten per jaar naar onderbouw en bovenbouw (volgens opgave scholen/instellingen)

Meting 2018-2019			
	onderbouw	bovenbouw	Vershil
Vrijwillige ouderbijdrage			
Praktijk	€60	€63	n.s.
Vmbo-B	€77	€78	n.s.
Vmbo-K	€77	€79	n.s.
Vmbo-GL	€77	€81	n.s.
Vmbo-TL	€93	€95	n.s.
Havo	€97	€99	n.s.
Vwo	€99	€102	n.s.
Gereedschappen en materialen			
Praktijk	€8	€6	n.s.
Vmbo-B	€16	€21	n.s.
Vmbo-K	€16	€21	n.s.
Vmbo-GL	€12	€15	n.s.
Vmbo-TL	€11	€9	n.s.
Havo	€14	€13	n.s.
Vwo	€13	€13	n.s.
ICT			
Praktijk	€6	€3	n.s.
Vmbo-B	€26	€20	*
Vmbo-K	€29	€24	*
Vmbo-GL	€31	€25	*
Vmbo-TL	€23	€17	**
Havo	€24	€16	**
Vwo	€28	€20	**
Extra schoolactiviteiten (reizen en excursies)			
Praktijk	€65	€77	n.s.
Vmbo-B	€46	€92	**
Vmbo-K	€44	€92	**

Vmbo-GL	€40	€95	**
Vmbo-TL	€53	€125	**
Havo	€61	€156	**
Vwo	€72	€156	**

[§] Getoetst is of de verdeling van de kosten significant verschilt tussen de onderbouw en de bovenbouw d.m.v. een Kruskal-Wallis test. *= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Vergelijking schoolkosten ouders met meting 2015-2016

Tabel B2.4 Kosten ouders extra schoolactiviteiten (reizen en excursies)

Onderwijsniveau	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
	Ouders [@]	Ouders	Ouders
Vmbo	€176	€122	**
Havo	€191	€147	**
Vwo	€216	€176	**

[^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841) [#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders.

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test *= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel B2.6 Kosten ouders vrijwillige ouderbijdrage

Onderwijsniveau	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
	Ouders [#]	Ouders	Ouders
Vmbo	€82	€62	**
Havo	€96	€69	**
Vwo	€112	€88	**

[^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841) [#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders.

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test *= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel B2.7 Kosten ouders gereedschappen en materialen

Onderwijsniveau	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
	Ouders [#]	Ouders	Ouders
Vmbo	€45	€41	**
Havo	€41	€35	**
Vwo	€43	€41	*

[^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841) [#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders.

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test *= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel B2.8 Kosten ouders ICT-benodigdheden

Onderwijsniveau	Meting 2018-2019	Meting 2015-2016 [^]	Vershil [§]
	Ouders [#]	Ouders	Ouders
Vmbo	€134	€98	**
Havo	€162	€97	**
Vwo	€155	€100	**

[^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841) [#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders.

[§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test *= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Tabel B2.10 Kosten eenmalige aanschaf benodigdheden voor hele opleiding

Onderwijsniveau	Meting 2018-2019	Vorige meting [^]	Vershil [§]
	Ouders [#]	Ouders	Ouders
Vmbo	€29	€31	n.s.
Havo	€77	€72	**
Vwo	€66	€62	**

[^] Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841) [#] De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders. [§] Getoetst is of de verdeling van ouders verschilt tussen beide metingen d.m.v. Wilcoxon ranksum test *= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Bijlage 3 Extra tabellen mbo

Tabel B3.2 Gemiddelde kosten mbo per jaar naar mbo-niveau (volgens ouders)

Leerweg/sector	Meting 2018-2019		Verschil	Meting 2015-2016 [^]	
	Niveau 1+2	Niveau 3+4		Niveau 1+2	Niveau 3+4
Studieboeken					
BOL Economie	€221	€291	*	€234	€271
BOL Techniek	-	€248	n.s.	€255	€233
BOL Zorg en Welzijn	€213	€310	**	€201	€253
BOL Groen	-	€218		-	-
BBL Economie	-	€198		€196	€232
BBL Techniek	€271	€202	n.s.	€180	€177
BBL Zorg en Welzijn	-	€230		€148	€211
Vrijwillige ouderbijdrage					
BOL Economie	€13	€26	n.s.	€30	€30
BOL Techniek	-	€27		€13	€24
BOL Zorg en Welzijn	€10	€30	n.s.	€16	€23
BOL Groen	-	€66		-	-
BBL Economie	-	€50		€17	€49
BBL Techniek	-	€17		€16	€31
BBL Zorg en Welzijn	-	€3		€3	€20
Gereedschappen en materialen					
BOL Economie	€100	€75	n.s.	€123	€161
BOL Techniek	€125	€99	n.s.	€208	€318
BOL Zorg en Welzijn	€110	€94	n.s.	€241	€193
BOL Groen	-	€85			-
BBL Economie	-	€37		€101	€22
BBL Techniek	€80	€95	n.s.	€103	€64
BBL Zorg en Welzijn	-	€60		€267	€121
ICT-benodigdheden					
BOL Economie	€315	€501	**	€191	€220
BOL Techniek	€397	€613	n.s.	€149	€176
BOL Zorg en Welzijn	€268	€408	**	€181	€221
BOL Groen	-	€357		-	-
BBL Economie	-	€322		€139	€158
BBL Techniek	€321	€281	n.s.	€91	€92
BBL Zorg en Welzijn	-	€361		€95	€154
Extra schoolactiviteiten					
BOL Economie	€61	€106	n.s.	€48	€81
BOL Techniek	€6	€86	**	€40	€67
BOL Zorg en Welzijn	€51	€93	n.s.	€57	€59
BOL Groen	-	€162		-	-
BBL Economie	-	€20		€14	€27
BBL Techniek	€25	€20	n.s.	€0	€1
BBL Zorg en Welzijn	-	€11		€21	€5

Enmalige kosten					
BOL Economie	€8	€12	n.s.	€60	€21
BOL Techniek	€7	€14	n.s.	€19	€19
BOL Zorg en Welzijn	€10	€11	n.s.	€37	€33
BOL Groen	-	€5		-	-
BBL Economie	-	€8		€7	€6
BBL Techniek	€7	€7	n.s.	€10	€6
BBL Zorg en Welzijn	-	€6		€3	€20
Overige kosten					
BOL Economie	€23	€15	n.s.	€24	€12
BOL Techniek	€8	€14	n.s.	€22	€18
BOL Zorg en Welzijn	€9	€15	n.s.	€9	€14
BOL Groen	-	€26		-	-
BBL Economie	-	€5		€2	€2
BBL Techniek	€4	€14	n.s.	€12	€15
BBL Zorg en Welzijn	-	€2		€3	€10
Reiskosten					
BOL Economie	€15	€3	**	€573	€611
BOL Techniek	€0	€4	n.s.	€522	€888
BOL Zorg en Welzijn	€30	€6	**	€598	€605
BOL Groen	-	€0		-	-
BBL Economie	-	€92		€129	€206
BBL Techniek	-	-		€134	€59
BBL Zorg en Welzijn	-	€44		€201	€118

De bedragen zijn gemiddeld over *alle* ouders/studenten. ^Gecorrigeerd voor inflatie (inflatiecorrectie=1,03841).

§ Getoetst is of de verdeling van de kosten verschilt tussen opleidingsniveaus d.m.v. Wilcoxon ranksum test.

*= significant op 5%-niveau; **=significant op 1%-niveau; n.s.=niet significant

Oberon

Postbus 1423, 3500 BK Utrecht
t 030 230 60 90 | f 030 230 60 80
info@oberon.eu | www.oberon.eu

Utrecht, 25 februari 2019
In opdracht van Ministerie van OCW